

Vil informasjon påvirke effekter av emosjonelle uttrykk?

En eksperimentell undersøkelse

Yvonne Litsheim Sandvold

Leveret som hovedoppgave ved Psykologisk Institutt

UNIVERSITETET I OSLO

April, 2008

Sammendrag

Denne hovedoppgaven er en del av et større forskningsprosjekt ved Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo. Forskningsprosjektet har vært konsentrert om hvordan et vitnes emosjonelle uttrykk påvirker vurderingen av dette vitnes troverdighet. I det første eksperimentet i prosjektet, viste resultatene at det eksisterer stereotypier om emosjonelle uttrykk; de følelsesmessige uttrykkene hos en kvinnelig fornærmet i en voldtektssak hadde betydning for hennes troverdighet.

Jeg ønsket å undersøke om informasjon til deltakerne ville føre til andre responser enn hva man har funnet i dette og senere eksperimenter. Det var grunn til å stille spørsmål om generell informasjon i form av økt fokus på voldtektssaker i media, deriblant eksponering av resultatene fra forskningsprosjektet ved Psykologisk Institutt, kunne ha ført til andre responser enn vi har sett tidligere. For å få svar på dette spørsmålet, gjennomførte jeg en repetisjon av forskningsprosjektets opprinnelige eksperiment. Videre ville jeg undersøke om en mer konkret informasjon, i form av en instruksjon til deltakerne, kunne endre den effekten vi har sett at emosjonelle uttrykk har. Instruksjonen hadde til hensikt å bevisstgjøre deltakerne om stereotypier om emosjonelle uttrykk. Det var også av interesse om tidspunktet for når instruksjonen blir gitt, er avgjørende for om man vektlegger denne. Svar på disse spørsmålene vil kunne ha verdi for personer som arbeider innenfor rettssystemet.

Resultatene viste at fenomenet med emosjonelle uttrykks betydning for troverdighetsvurdering er robust i forhold til generell informasjon fra media. Fenomenet har ikke endret seg på de åtte årene som har gått fra den første undersøkelsen i forskningsprosjektet og frem til i dag. Det ble videre funnet at emosjonelle uttrykks betydning kan påvirkes ved å gi deltakerne en konkret og relevant instruksjon. Det er ikke avgjørende om instruksjonen gis før eller etter at deltakerne blir eksponert for vitneforklaringen.

Forord

Først og fremst vil jeg takke min veileder Svein Magnussen, som med sine forelesninger i vitnepsykologi vekket min interesse for feltet allerede i det første året av psykologistudiet. Jeg har satt stor pris på alle våre givende diskusjoner, dine innspill og raske tilbakemeldinger. Du har vært en fantastisk veileder. Tusen takk også til mine biveiledere Ellen Wessel og Guri Bollingmo, - dette har vært en morsom og fornøylig prosess. En god klem til Ellen som har fulgt meg hele veien fra start til mål. Jeg vil også takke Dag Erik Eilertsen for gode diskusjoner og hjelp til de statistiske analysene. Til sammen utgjør alle dere ett flott team som jeg har vært så heldig å få lov til å ta del i. Dørene deres har alltid stått åpne når spørsmål og ideer har dukket opp, og dere har et smittende engasjement for faget. Det har også vært fint å kunne dele tanker med studiekamerater. En spesiell takk til Kim Rand-Hendriksen for at du alltid har tatt deg tid til mine undringer. Tusen, tusen takk til barna mine for at dere har vært så tålmodige med mamma. Og, ikke minst, takk til mannen min for at du har stilt opp med hele deg. Du har lagt alt til rette slik at jeg har kunnet konsentrere meg fullt og helt om dette arbeidet. Denne oppgaven deler jeg med deg.

Til slutt vil jeg takke hver og en av dere 404 forsøkspersoner som har deltatt i denne undersøkelsen. Uten dere hadde oppgaven ikke blitt til.

Innhold

SAMMENDRAG	2
FORORD	3
INNHold.....	4
INNLEDNING.....	5
STEREOTYPIER I DAGLIGLIVET OG I RETTSSYSTEMET	6
BEVISSTE OG IKKE-BEVISSTE KOMPONENTER VED STEREOTYPIER	7
STEREOTYPIER OM EMOSJONELLE UTTRYKK OG JURYMEDLEMMERS VURDERINGER	8
ENDRING AV STEREOTYPIER	13
INSTRUKSJON OG EKSPERTVITNEFORKLARINGER	16
MEDIAS INNFLYTELSE PÅ JURYMEDLEMMERS VURDERINGER	20
PROBLEMSTILLINGEN	22
HOVEDSPØRSMÅL	24
METODE	25
MATERIALE	25
PROSEDYRE	30
FORSØKSPERSONER.....	31
STATISTISKE ANALYSER	32
RESULTATER.....	33
EFFEKTER AV INSTRUKSJON FOR TROVERDIGHETSVURDERING	36
VEKTLGEGGING AV FREMSTILLING OG INNHold	40
VURDERING AV SANNSYNLIGHET FOR SKYLD OG SKYLDSPØRSMÅLET	42
KVALITATIVE OBSERVASJONER	43
DISKUSJON.....	45
EFFEKTER AV GENERELL INFORMASJON	45
EFFEKTER AV EN KONKRET INSTRUKSJON	46
KVALITATIVE OBSERVASJONER	50
BETYDNINGEN AV TID	51
ØKOLOGISK VALIDITET	52
OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	54
KILDELISTE	56
APPENDIX/VEDLEGG	61

Innledning

Et overveldende flertall av frifinnelsene i voldtektssaker skjer når saken behandles av en jury i stedet for en meddomsrett. Kolsrud (2005) har innhentet tall fra Lovdata, og en gjennomgang av alle voldtektssaker som har vært ankebehandlet fra og med 2003, viser oppsiktsvekkende resultater: Behandlingen i Tingretten førte til frifinnelser i hver 20. sak, mens behandlingen i neste rettsinstans, Lagmannsretten, førte til at hver fjerde voldtektstiltalte ble frifunnet. I Lagmannsretten avgjør de ti jurymedlemmene skyldspørsmålet alene. Tallmaterialet som Kolsrud (2005) har hentet inn har en viss feilmargin, men tendensen er allikevel klar: Frifinnelsesprosenten øker kraftig når en jury behandler saken. Denne diskrepansen reiser mange spørsmål som det er vanskelig å svare på, fordi juryens kjennelse ikke begrunnes.

Jurymedlemmer har plikt til å overveie fakta, til å benytte de relevante lover som dommeren foreskriver på en korrekt måte, og til å komme frem til en kjennelse som er i samsvar med loven. I denne prosessen antas det at jurymedlemmer vil overveie all informasjon som blir gitt dem i saken på en rasjonell og analytisk måte (Lieberman, 2002). En rekke studier viser imidlertid at mennesker også bearbeider informasjon på en mer erfaringsbasert måte, der man foretar slutninger på bakgrunn av heuristikker, og lett kan foreta logiske feilslutninger (Fiske, 2004; Tversky & Kahneman, 1974; Lieberman, 2002).

En lang rekke studier, både fra laboratorier og faktiske saker, viser at både profesjonelle og jurymedlemmer foretar beslutninger på bakgrunn av stereotypier. Stereotype oppfatninger kan føre til redusert sensitivitet; man blir mindre oppmerksom på forskjeller mellom personer i en gruppe som man har dannet seg forutinntatthet om (Banaji & Greenwald, 1995). I studier har man blant annet undersøkt hvordan stereotypier om etnisitet (Sommers & Ellsworth, 2000), attraktivitet (Thornton, 1977), og bekledning (Vrij, 1997), har innvirkning på juryens vurderinger.

Stereotypier i dagliglivet og i rettssystemet

Stereotypier er kognitive representasjoner av kulturelt betingede oppfatninger om medlemmer av en utgruppe (Amodio & Devine, 2006). Bruk av stereotypier innebærer at man benytter seg av disse kognitive forventningene når man handler i forhold til et medlem av en gruppe (Fiske, 2004; Kawakami, Dovidio & van Kamp, 2005), eller når man dømmer et medlem av en gruppe som man innehar stereotypier om (Kunda & Spencer, 2003). Stereotypier er et type skjema; det er oppfatninger om egenskaper ved medlemmer av en kategori (Fiske, 2004). Stereotypier om medlemmer av en spesifikk gruppe, som for eksempel "cheerleaders", vil kunne inkludere trekk som fysisk attraktivitet og lav intelligens. Disse stereotypiene fører til at en person handler overfor en annen som om den andre innehar alle trekkene som er inkludert i stereotypien (Greenwald & Banaji, 1995). Bruk av stereotypier forenkler bearbeidingen av informasjon om andre mennesker, og derfor foretas våre vurderinger i dagliglivet ofte på bakgrunn av slike kognitive representasjoner. Dette er funksjonelt på den måten at det rettferdiggjør våre affektive og atferdsmessige reaksjoner. Samtidig vil det føre til en forutinntatthet og en skjevhet i bedømming. Det å behandle et individ som en nøyaktig representasjon for denne gruppen vil aldri bli helt korrekt (Fiske, 2004). Forskning viser at man foretar beslutninger på bakgrunn av sosiale stereotypier også i profesjonelle sammenhenger, som når jurymedlemmer foretar sine vurderinger om troverdighet, skyld og straff. I et eksperiment utført av Sommers og Ellsworth (2000), skulle svarte og hvite amerikanere opptre som jurymedlemmer. Deltakerne fikk utdelt en skriftlig versjon av en sak, der det var beskrevet en rekke mindre lovbrudd. Fornærmede og tiltalte i saken var enten hvit eller svart. Deltakerne skulle vurdere skyldspørsmålet, samt i hvilken grad situasjonelle faktorer og tiltaltes personlige egenskaper kunne tilskrives dennes atferd. Resultatene viste at både de svarte og de hvite deltakerne demonstrerte inngruppe/ utgruppe forutinntatthet når de skulle vurdere skyld, samt forklaringer på tiltaltes atferd. Hos de hvite deltakerne var stereotypeoppfatningene mer skjult enn hos de svarte deltakerne. I en undersøkelse av hvorvidt jurymedlemmer innehar stereotypeoppfatninger om fysisk attraktive mennesker, fant Thornton (1977) at

offerets attraktivitet hadde betydning for straffeutmålingen. I en simulert jurysituasjon skulle deltakerne vurdere troverdighet, ansvar og straff i en voldtektssak. Vurderingen av offerets troverdighet og hennes ansvar for hendelsen ble ikke påvirket av offerets attraktivitet. Deltakerne var imidlertid villige til å gi tiltalte lengre straff dersom voldtektsofferet ble vurdert som attraktiv.

Tiltaltes bekledning er også noe som ser ut til å ha innvirkning på forsøkspersoners vurderinger når de skal opptre som jurymedlemmer. Vrij (1997) foretok et eksperiment der man manipulerte bekledningen til en mannlig lovbrøyer, som i virkeligheten var en skuespiller. Forsøkspersonene fikk se et videoopptak av mannen. De ble bedt om å forsøke å sette seg inn i situasjonen, som om de var deltakere i hendelsen de observerte. I videoopptakene manipulerte man mannens bekledning og atferd. Han hadde enten svarte eller lyse klær, og han simulerte enten et knivoverfall, eller et mindre aggressivt scenario der han truet deltakerne med en skrutrekker. Resultatene viste at deltakerne ble mer negative til lovbrøyeren da han hadde på seg svarte klær. Han ga et mer aggressivt inntrykk da han hadde svart bekledning enn da han hadde lys bekledning. Disse studiene viser at jurymedlemmer i mange tilfeller benytter seg av stereotyper når de foretar sine beslutninger.

Bevisste og ikke-bevisste komponenter ved stereotyper

Våre handlinger og vurderinger blir ofte betraktet som om de er under individets bevisste kontroll. I den senere tid har imidlertid også de ikke-bevisste, automatiske og implisitte prosessene som ligger til grunn for våre handlinger og bedømminger blitt gjenstand for økt oppmerksomhet innenfor sosial- og kognitiv psykologi (se for eksempel Devine, 1989; Fiske, 2004; Greenwald & Banaji, 1993; Kunda & Spencer, 2003; Schubert & Häfner, 2003). Forskere har kommet frem til at bruk av stereotyper kan være automatisk, ikke-bevisst og erfaringsbasert (Kunda & Spencer, 2003; Schubert & Häfner, 2003), eller et resultat av en mer regelbasert, motivert resonnering (Kunda & Spencer, 2003). Den ikke-bevisste komponenten ved stereotyper blir av Greenwald og Banaji (1995) forstått som implisitt sosial

kognisjon. De hevder at den implisitte, eller ubevisste og automatiske komponenten ved stereotypier, kjennetegnes ved at tidligere erfaringer påvirker bedømming på en måte som ikke er tilgjengelig for introspeksjon. Kjennetegnet ved implisitt sosial kognisjon er at spor fra tidligere erfaringer har innvirkning på senere atferd, bedømming og beslutninger, selv om innflytelsen fra tidligere erfaringer ikke huskes av individet. Fordi innvirkningen som den tidligere erfaringen har på den nåværende atferden ikke er eksplisitt for personen, er den utenfor individets viljemessige kontroll. Dette resulterer ofte i at personer foretar beslutninger som de ville betraktet som uønskelige, dersom de hadde vært klar over kilden til innflytelsen (Greenwald & Banaji, 1995). Epstein, Lipson, Holstein og Huh (1992), hevder at individer prosesserer informasjon både i rasjonell modus, og i en mer erfaringsbasert modus. I erfaringsbasert modus støtter man seg til heuristikker når man foretar beslutninger. Epstein og kollegers (1992) forklaring av erfaringsbasert modus, er i overensstemmelse med Greenwald og Banajis (1993) forklaring av implisitt sosial kognisjon. Begge vektlegger at individer bearbeider informasjon og foretar beslutninger både bevisst og rasjonelt, men samtidig også ikke-bevisst og erfaringsbasert.

Stereotypier om emosjonelle uttrykk og jurymedlemmers vurderinger

Forskning har vist at det eksisterer universelle oppfatninger på tvers av kulturer i forhold til hvilke ansiktsuttrykk som passer til ulike emosjoner, og at det finnes normer for hvilke følelser som er passende i forskjellige situasjoner (Kupperbusch et al. 1999). Ansiktsuttrykk har en avgjørende rolle i å avdekke en persons følelser. Gjennom ansiktsuttrykk forenkles forståelse og samhandling mellom mennesker (Kirouac og Hess, 1999). Ekman & Friesen (1971) utførte en studie av to stammer på New Guinea. Forsøkspersonene ble bedt om å vise med ansiktet hvordan de ville uttrykke seg dersom de følte emosjonene som ble vekket ved hjelp av enkle historier. Historiene var laget slik at de skulle fremkalle gjenkjennelige emosjoner slik som

tristhet, lykke, avsky osv. Forskerne fotograferte ansiktsuttrykkene, og fotografiene ble senere forevist amerikanske forsøkspersoner. De amerikanske forsøkspersonene gjenkjente de ulike kategoriene av emosjonelle uttrykk. I denne undersøkelsen fant man at det var enighet om hvilke emosjonelle uttrykk som passet forskjellige følelsesladde opplevelser, samt at det var enighet mellom grupper av forsøkspersoner om hvilke emosjoner som ble uttrykt, noe som viser at det eksisterer stereotypier om emosjonelle uttrykk.

Stereotype oppfatninger om emosjonelle uttrykk eksisterer også innenfor det juridiske systemet. I en studie utført av Salekin, Ogloff, McFarland og Rogers (1995), undersøkte man hvilken betydning tiltaltes emosjonsnivå hadde for forsøkspersonenes vurdering av skyld. Deltakerne ble forklart at de skulle opptre som jurymedlemmer, og vurdere skyldspørsmålet i en sak der tiltalte var siktet for drap på sine to barn. De ble forledet til å tro at saken var reell. Tiltalte, som var en profesjonell skuespillerinne, forklarte seg i tre emosjonelle betingelser: flat affekt, moderat affekt og høy affekt, men innholdet i forklaringen var lik i alle de tre betingelsene. I betingelsen flat affekt, responderte tiltalte med ro og uten noe bevegelse i stemmen selv når hun ble stilt spørsmål som normalt vekker emosjonelle responser. I den moderate betingelsen responderte hun med gråt på spørsmål som man antok ville vekke emosjonelle responser, men ikke på andre spørsmål, det vil si at de følelsesmessige responsene var kongruente med hva man ville forvente ut i fra spørsmålene. I høy affekt betingelsen uttrykket hun voldsom gråt og emosjonelle responser under hele avhøret, uavhengig av spørsmålstypen. Resultatene viste at forsøkspersonene vurderte tiltalte som mer skyldig når hun uttrykte flat eller høy affekt, og minst skyldig når hun forklarte seg i et moderat affektnivå. Salekin et al. (1995), konkluderte med at nonverbal atferd som avviker fra det man forventer, kunne relateres direkte til jurymedlemmenes vurdering av skyld. Et annet interessant funn ved denne studien, er at forsøkspersonene mente emosjonelle uttrykk var nyttig informasjon når de skulle vurdere skyld/uskyld. I tillegg mente deltakerne at de var bedre enn gjennomsnittet i evnen til å vurdere andres emosjoner. I en annen studie (Heath, Grannemann & Peacock, 2004), ble det undersøkt hvorvidt nivået av

emosjonelt uttrykk hadde innvirkning på jurymedlemmenes vurderinger av både troverdighet og skyld. Forsøkspersonene fikk beskjed om at de skulle opptre som om de var medlemmer av en jury. De fikk se en vitneforklaring på video fra en kvinne som var tiltalt for drapet på sin ektemann. Også i denne studien ble deltakerne forledet til å tro at saken var autentisk. Som i undersøkelsen til Salekin et al. (1995), ble forklaringen fremstilt i tre ulike affektive betingelser: lav, moderat og høy affekt, og innholdet i forklaringene var likt i alle betingelsene. Resultatene viste at nivået av emosjonelt uttrykk hos tiltalte påvirket forsøkspersonenes beslutninger. Når det emosjonelle uttrykket var lavt (nesten fraværende), ble tiltalte vurdert som mindre troverdig og mer skyldig. I motsetning ble hun vurdert som mer troverdig og mindre skyldig når det emosjonelle nivået på vitneforklaringen var moderat eller høyt. Kun 16 % av deltakerne uttrykte eksplisitt at emosjon hadde betydning for kjennelsen. Dette kan tyde på at påvirkningen av emosjonelt uttrykk var ikke var bevisst. Når forsøkspersonene senere ble spurt om de hadde lagt merke til noe av betydning i måten tiltalte fremstod på, svarte 76 % at emosjonelt uttrykk var viktig. Heath et al. (2004) utførte et eksperiment 2, der bevisene mot tiltalte varierte ved at de var enten svake eller sterke. Man fant at emosjonelt uttrykk hos tiltalte kun hadde betydning for jurymedlemmenes vurderinger dersom bevisene mot henne var svake. Dersom bevisene mot tiltalte var sterke, hadde hennes emosjonelle uttrykk i vitneforklaringen ingen betydning. Ut i fra dette funnet konkluderte forskerne med at når bevisene er svake, har deltakerne mindre holdepunkter for å dømme tiltalte, og benytter seg derfor av irrelevant informasjon, slik som emosjoner, i sin vurdering. Stianalyser fra undersøkelsen viste at tiltaltes troverdighet kan være en viktig komponent i beslutninger om skyldspørsmålet. Nivået av emosjon hadde en effekt på troverdighetsvurderingen av tiltalte, noe som i sin tur hadde innvirkning på oppfatningen av skyld.

Jurymedlemmers vurdering av troverdighet er av særlig interesse i voldtektssaker. Voldtektssaker kjennetegnes ved at det ofte er mangel på bevis. I slike saker må jurymedlemmene derfor vurdere sin beslutning på andre faktorer, slik som troverdigheten til vitnene. En norsk forskergruppe (Kaufmann, Drevland, Wessel,

Overskeid & Magnussen, 2003), undersøkte betydningen av emosjonelle uttrykk hos en kvinnelig fornærmet i en voldtektssak, og hvordan dette har innvirkning på jurymedlemmenes vurdering av troverdighet og skyld. I undersøkelsen ble det benyttet et vitneopptak av fornærmedes forklaring. Kvinnen forteller en historie som ble utarbeidet etter inspirasjon fra en straffesak i Borgarting lagmannsrett. Hennes forklaring ble fremstilt som et politiavhør, og forsøkspersonene ble forledet til å tro at forklaringen var autentisk. Forklaringen ble gitt i tre ulike emosjonelle betingelser, som ble antatt å være kvalitativt distinkte: I en betingelse hadde kvinnen et trist, gråtkvalt uttrykk, i en annen var hun følelsesmessig nøytral, og i den tredje betingelsen var hun mer positiv og smilende. Man har tenkt seg at det triste uttrykket er kongruent med hva kvinnen forteller, og at det positive uttrykket er inkongruent med innholdet i historien. Forklaringen ble gitt i to versjoner; i den ene versjonen er kvinnen helt klar i sin avvisning av mannen, i den andre er hun mer tvetydig. Forsøkspersonene ble delt inn i grupper etter de tre emosjonelle betingelsene, og i tillegg fikk en fjerde gruppe forsøkspersoner en skriftlig forklaring. Etter å ha lest eller sett forklaringen på DVD, fylte alle deltakerne ut et spørreskjema, der de blant annet skulle svare på sin vurdering av kvinnens troverdighet og deres oppfatning av skyldspørsmålet. Resultatene viste at kvinnen ble vurdert som mest troverdig da hun fremstod som trist, dvs at hun hadde et uttrykk som var kongruent med innholdet i forklaringen. Hun ble vurdert som mindre troverdig da hun fremstod som nøytral, og minst troverdig da forklaringen ble uttrykt med et mer positivt følelsesmessig uttrykk. Dette gjaldt begge versjonene av forklaringen. Troverdighetsvurderingen for den skriftlige versjonen var omtrent lik som ved den nøytrale DVD betingelsen.

Bollingmo, Wessel, Eilertsen & Magnussen (2008), foretok tilsvarende studie på politietterforskere. Resultatene fra denne undersøkelsen viste også at fornærmedes emosjonelle uttrykk hadde en signifikant innvirkning på observatørenes vurdering av hennes troverdighet. Dette indikerer at det eksisterer stereotype oppfatninger om voldtektsoffers uttrykk blant både jurymedlemmer og politi (Bollingmo et al, 2008). I en nyere studie (Wessel, Bollingmo, Nielsen, Sønsteby, Eilertsen & Magnussen, paper submitted), ønsket man å undersøke hvorvidt man fikk de samme effektene av emosjonelle uttrykk dersom forklaringen ble gitt av en mannlig tiltalt. Forskerne tok

utgangspunkt i den samme voldtektssaken. Også i denne studien fant man at forsøkspersonene lot seg påvirke av de følelsesmessige uttrykkene hos den som forklarte seg. Deltakerne vurderte tiltalte som mer troverdig dersom han var trist, i forhold til om det følelsesmessige uttrykket var nøytralt eller mer positivt.

Samlet viser disse studiene at når forsøkspersoner opererer som jurymedlemmer i simulerte straffesaker, blir utenomrettslige faktorer, slik som fornærmedes eller tiltaltes emosjonelle uttrykk, vektlagt når de vurderer troverdighet og skyld. I voldtektssaker er det ofte mangel på bevis, og jurymedlemmene må forholde seg til ”hans ord mot hennes” (Brekke & Borgida, 1988; Kovera, 2002).

Troverdighetsvurderingen vil derfor kunne ha en avgjørende betydning for utfallet av saken. Når man foretar slike troverdighetsvurderinger, vil stereotypier om passende emosjonelle reaksjoner kunne spille inn, og påvirke beslutningsprosessen hos hvert enkelt jurymedlem på en måte som de selv ikke er bevisst.

Det er flere grunner til at en vektlegging av emosjoner kan være uheldig i rettssammenhenger. Ofre for voldtekt og andre traumer kan gi uttrykk for en slik livsbelastning på mange ulike måter (Akselsen, 1997). Det er derfor naturlig å anta at det er forskjeller i hvordan voldtektsofre i en vitneforklaring vil formidle sitt budskap (Wessel, Drevland, Eilertsen og Magnussen, 2006). Dersom vitnet er påvirket av medikamenter, vil det kunne innvirke på hans eller hennes emosjonsnivå (Heath et al., 2004), noe som gjenspeiler seg i måten hun forklarer seg på. Videre er non verbal atferd åpent for fortolkning (Salekin et al., 1995), for eksempel vil et vitnes latter kunne tolkes som at hendelsen vitnet forklarer seg om ikke er alvorlig, eller den kan tolkes som usikkerhet. I undersøkelsen til Heath et al. (2004), hadde deltakerne ingen problemer med å fastslå årsaken til at tiltalte gråt, men forklaringene på hvorfor tiltalte gråt var svært forskjellige. Heath et al. (2004) hevder at variasjonene i alle disse antatte årsakene tilsier at man ikke kan foreta bedømming på bakgrunn av en slik type informasjon.

Emosjonelle uttrykk kan altså ikke gi oss sikre holdepunkter for kunne vurdere troverdighet eller skyld. Et viktig spørsmål blir derfor hvorvidt det er ønskelig å gi

jurymedlemmene informasjon om hvordan ulike emosjonelle uttrykk kan være med på å forme deres vurdering av fornærmedes troverdighet. Dersom man kommer frem til at dette er ønskelig, vil neste spørsmål være om det er mulig å endre bruken av stereotypier om emosjonelle uttrykk. Greenwald og Banaji (1995), hevder at det er mulig å unngå uønsket bedømming dersom personen blir bevisst på kilden til feilbedømmingen, og på hvordan denne feilvurderingen kan arte seg.

Endring av stereotypier

Selv om det er stor enighet om at bruk av fordommer og stereotypier kan foregå ukontrollert, utenfor bevissthet og ikke-intensjonelt, har man i forskningen i økende grad forsøkt å identifisere måter å bevisst kontrollere disse automatiserte responsene på (Lowery, Hardin & Sinclair, 2001). Aktivering og bruk av stereotypier kan reduseres gjennom å endre motivasjon (Fiske, 2004; Kunda & Spencer, 2003; Lowery et al. 2001), gjennom bevisstgjøring (Greenwald & Banaji, 1995; Lowery et al., 2001) og gjennom å få kontroll over responsene (Fiske, 2004), noe som er mulig bla gjennom trening (Kawakami et al., 2005; Kawakami, Moll, Hermsen, Dovidio & Russin, 2000).

I en serie studier undersøkte Devine, Plant, Amodio, Harmon-Jones & Vance (2002), hvordan motivasjon hadde innvirkning på hvorvidt forsøkspersonene klarte å respondere uten rasefordommer. I alle undersøkelsene rapporterte forsøkspersonene om sine eksplisitte holdninger til fargede. Resultatene viste at indre motivasjon reduserte effekten av eksplisitte rasefordommer. Implisitte rasefordommer ble redusert gjennom en interaksjon av indre og ytre motivasjon til å unngå fordommer.

Et eksperiment utført av Lowery et al. (2001), viser hvordan bevisstgjøring kan redusere stereotype aktivering. Forskerne undersøkte deltakernes automatiserte fordommer i forhold til rase. Flere uker i forkant av eksperimentet, svarte deltakerne på et spørreskjema som omhandlet deres holdninger til rase. I eksperimentet ble forsøkspersonene så presentert for navn på fargede og hvite, og disse ble fremstilt på

en dataskjerm sammen med negative eller positive ord. Man målte responstid for de ulike kombinasjonene. Lowery et al., (2001) fant at forsøkspersonene brukte kortere responstid når navn på fargede ble presentert sammen med negative ord, og motsatt. Forskerne konkluderte med at deltakerne brukte kortere responstid fordi stereotypiene om rase var automatisert hos deltakerne. I det tredje eksperimentet i denne studien, fikk deltakerne følgende instruksjon: ”Din oppgave er å være så fordomsfri som mulig” (Lowery et al., 2001, min oversettelse). Resultatene viste at denne instruksjonen fra eksperimentator reduserte automatiserte stereotypier som tidligere var kommet til uttrykk.

Trening ser også ut til å kunne redusere automatisert stereotype aktivering. Kawakami et al. (2000), undersøkte effektene av trening i å neglisjere stereotype assosiasjoner. I eksperimentet testet man først deltakernes stereotypeaktivering gjennom en kategoriseringsoppgave, der man målte hvor raskt de plasserte ord som tilhørte enten kategorien ”eldre” eller ”skinhead”. Man ga så treningsoppgaven, der deltakerne ble instruert til å prøve å ikke tenke på de kulturelle assosiasjonene når de så fotografier av såkalte skinheads. De fikk beskjed om å trykke på ”nei” knappen når det kom et ord under fotografiet på skjermen som man vanligvis assosierer med skinheads. Videre skulle de trykke på ”ja” knappen når de så fotografiet av skinheads sammen med et ord som normalt ikke assosieres med skinheads. I den tredje fasen av eksperimentet skulle deltakerne igjen plassere ord i kategoriene ”eldre” eller ”skinhead”. Resultatene viste at deltakerne brukte mer tid på å plassere ord i kategorier etter treningsoppgaven, noe som indikerer at deltakerne var blitt mer oppmerksomme på at holdninger kunne innvirke på deres beslutninger.

Disse studiene viser at det er mulig å redusere bruken av implisitte stereotypier. I vitnepsykologisk sammenheng er det interessant å undersøke hvorvidt det er mulig å redusere slike ikke-bevisste holdninger hos jurymedlemmer, og hvorvidt det er mulig å påvirke jurymedlemmer til å foreta beslutninger som er mer rasjonelle, analytiske og i tråd med intensjonene i lovverket.

Det er en jurys oppgave å gjennomgå sakens fakta, benytte seg av relevante lover som dommeren legger frem, og til å tolke skyldspørsmålet i forhold til loven. I denne prosessen antas det at jurymedlemmer bearbeider informasjonen de får på en rasjonell og analytisk måte (Lieberman, 2002). I overensstemmelse med Epstein og kollegers (1992) forståelse av at mennesker prosesserer informasjon i både rasjonell og erfaringsbasert modus, hevder Lieberman (2002) at jurymedlemmers vurderinger ikke alltid er logiske og analytiske, men at beslutningstakingen avhenger av i hvilken modus de er i. Fordi mennesker anstrenger seg mindre når de er i erfaringsbasert modus, kan dette føre til at jurymedlemmer i en slik modus lettere benytter seg av utenomrettslige faktorer. For å undersøke dette, utførte Lieberman (2002) et eksperiment der deltakerne skulle opptre som jurymedlemmer, og deres modus ble manipulert. Deltakerne fikk vite at de skulle vurdere en erstatningssak i forbindelse med en ulykke. Modus ble manipulert på ulike måter, blant annet gjennom informasjonen om eksperimentet og ved å benytte fotografier. I den erfaringsbaserte manipuleringen, ble det i informasjonen brukt setninger som: ”dette kan være svært ubehagelig for deg” og ”dette kan fremkalle sterke emosjonelle reaksjoner”. På denne måten antok man at deltakerne ville ha lettere for å lytte til egne følelser. I den rasjonelle manipuleringen, ble det i informasjonen gitt beskjed om at man skulle kalkulere kostnadene ved skaden, regne ut erstatningsbeløp osv. Dette gjorde man for å få deltakerne til å tenke analytisk og logisk. Forsøkspersonene fikk videre beskjed om at de skulle henge opp fotografier. For gruppen erfaringsbasert modus, var motivet på dette fotografiet et menneske som lå i en blodpøl på bakken. For gruppen rasjonell modus, var motivet landskapet der ulykken hadde forekommet. Det ble underveis i eksperimentet gitt flere slike stimuli, for å sikre at deltakerne ble værende i det modus som de ble manipulert til. Forsøkspersonene fikk også se fotografier av tiltalte i saken, som enten var en attraktiv mann, eller en ikke attraktiv mann. Resultatene fra denne undersøkelsen viste at de deltakerne som var i erfaringsbasert modus, tilkjente saksøker en signifikant lavere erstatning da tiltalte var attraktiv, enn da tiltalte ikke var attraktiv. Effekten av attraktivitet ble eliminert da deltakerne var i rasjonell modus. Eksperimentet viser at det kan være mulig å manipulere jurymedlemmer til å foreta

beslutninger på en rasjonell og analytisk måte. Andre mulige måter som kan påvirke juryen til å opptre rasjonelt og ikke vektlegge utenomrettslige faktorer, er gjennom instruksjon og ekspertvitneforklaringer.

Instruksjon og ekspertvitneforklaringer

I norsk rettspraksis benyttes ikke eksperter for å vurdere vitnets troverdighet. Dette er juryens eksklusive oppgave. Når det gjelder instruksjon til juryen, går denne ut på at juryen samvittighetsfullt skal vurdere bevisene i saken, og la all fornuftig tvil komme tiltalte tilgode, for så endelig svare ja eller nei på skyldspørsmålet. Når dommere gir en rettsbelæring til juryen, forsøker de å skape en struktur som kan rettlede juryens beslutningstaking. Han eller hun kan da gi uttrykk for sin personlige oppfatning i saken. Dommeren må imidlertid understreke at lagretten ikke er bundet av denne oppfatningen (U. Stridbeck, e-post, 5. november 2007). Studier av ekspertvitneforklaringer og instruksjon er derfor ikke direkte overførbare til norske forhold, men kan bidra til å belyse hvorvidt det er mulig å påvirke jurymedlemmer gjennom slike typer av informasjon.

Det juridiske systemet innehar en rekke antagelser om hvordan jurymedlemmer opererer i sitt forsøk på å komme frem til en rettferdig bedømming. En av disse antagelsene er at jurymedlemmer er i stand til, og har vilje til, å benytte seg av eller unngå informasjon som reflekterer kravene i lovverket (Lieberman, 2002). Ser man på resultater fra studier der man har benyttet ekspertvitneforklaringer og instruksjoner til juryen, finner man at slike intervensjoner kan ha en innvirkning på juryens beslutningstaking. Men disse funnene er ikke konsistente. Penrod og Cutler (1995), har i en review sett på hvordan man kan hindre jurymedlemmer i å vektlegge ikke-reliable faktorer, gjennom å gi blant annet instruksjon og ekspertvitneforklaring. En ikke-reliabel faktor som jurymedlemmer ofte fester lit til, er øyevitners uttrykk for overbevisning i den konkrete saken. I en gjennomgang av studier, fant Penrod og Cutler (1995), at jurymedlemmers vektlegging av vitnets overbevisning ikke ble påvirket av instruksjon, men av ekspertvitneforklaring. Instruksjonen som ble

benyttet i disse studiene, antydte imidlertid at jurymedlemmene kunne vektlegge vitnets overbevisning. Dette kan være forklaringen på hvorfor jurymedlemmer vektla denne informasjonen. Ekspertvitneforklaringen omhandlet hvilke faktorer som påvirker vitners hukommelse. En gruppe forskere (Meisser, Brigham & Pfeifer, 2003), ønsket å undersøke hvorvidt juryen vektla egne følelser og holdninger, dersom man eksplisitt tillot dette i en instruksjon. Først målte de deltakernes holdninger til barmhjertighetsdrap. Deltakerne fikk senere se en vitneforklaring på video, der en mann som hadde begått barmhjertighetsdrap på sin uhelbredelig syke kone forklarte seg. Forsøkspersonene skulle opptre som om de var jurymedlemmer. Etter å ha sett mannens forklaring, ble deltakerne presentert for en dommer som leste ett sett av veiledende standardinstruksjoner om bla bevisbyrde, sannsynlighet for skyld osv. Deltakerne ble så delt i tre grupper. En gruppe fikk en tilleggsinstruksjon som var noe villedende; de ble fortalt de ikke behøvde å tolke loven bokstavelig, men kunne benytte seg av lovverket slik de selv oppfatter det. En annen gruppe fikk en enda tydeligere instruksjon om at de kunne se bort i fra lovverket dersom de ønsket det, og heller vurdere skyldspørsmålet ut ifra egne følelser omkring saken. En tredje gruppe fikk ingen slik tilleggsinstruksjon. Resultatene fra undersøkelsen viste at beslutningene til deltakerne var påvirket av deres holdninger til barmhjertighetsdrap, uavhengig av hvilken instruksjon de hadde fått. Dette studiet belyser at personlige holdninger kan ha en innvirkning på jurymedlemmers vurderinger, også når de eksplisitt blir instruert om å opptre rasjonelt og i overensstemmelse med loven. Deltakerne som kun hadde fått standardinstruksjonen, rapporterte i større grad om at de hadde vektlagt kravene i lovverket, og deltakerne som hadde fått instruksjon om at de kunne vurdere skyld ut i fra egne følelser rundt saken, rapporterte at de i større grad hadde vektlagt sine egne holdninger til barmhjertighetsdrap. Samtidig ser vi at gruppen som mente de i større grad hadde forholdt seg til loven, også var påvirket av sine holdninger. Dette viser at forsøkspersonene ofte ikke var bevisst den sterke betydningen deres holdninger hadde.

Det eksisterer ulike forklaringer på hvorfor det ikke alltid lar seg gjøre å påvirke jurymedlemmer gjennom instruksjon. Lieberman (2002), hevder at jurymedlemmer i

mange tilfeller benytter seg av erfaringsbaserte heuristikker når de skal foreta slutninger, selv når de er bevisste på at dette kan føre til logiske feilslutninger. Wilson og Brekke (1994) forklarer uønskede, ubevisste responser som mental kontaminasjon, eller mental sammenblanding. Mental kontaminasjon er en prosess der uønsket bedømming, emosjon eller atferd skyldes at den mentale bearbeidningen er ikke-bevisst eller ukontrollerbar (Wilson & Brekke, 1994). Eksempelvis har man i mange studier sett at lærere gir en student en høyere karakter fordi studenten er fysisk attraktiv, selv om læreren ikke har et bevisst ønske om dette (Wilson & Brekke, 1994). Dette kan skyldes at mange lærere enten ikke er klar over påvirkningen av fysisk attraktivitet, eller at de ikke klarer å unngå en slik innvirkning. For å unngå mental kontaminasjon ved bedømming, må man i følge Wilson og Brekke (1994), oppfylle fire betingelser: for det første må man være bevisst de ufrivillige mentale prosessene. For det andre må man være motivert til å korrigere feil. For det tredje må man være bevisst hvilken retning feilbedømmingen kan forekomme (vil man for eksempel vurdere pene mennesker som mer, eller som mindre intelligente), og hvor omfattende den er. For det fjerde må man ha tilstrekkelige kognitive ressurser til å korrigere de uønskede responsene. Wilson og Brekke (1994), mener det er vanskelig å oppfylle alle disse betingelsene, og er derfor pessimistiske i forhold til om det er mulig å unngå eller korrigere for mental kontaminasjon. Jurymedlemmer kan altså mislykkes i å korrigere for feilinformasjon, selv når de blir gitt instruksjoner om å unngå denne. En mulig grunn til dette, kan være at jurymedlemmene selv ikke innehar en årsaksteori om at de blir påvirket av feilinformasjon, på samme måte som personer ofte argumenterer for at de ikke blir påvirket av reklame (Wilson & Brekke, 1994).

Et viktig moment for at jurymedlemmer skal la seg påvirke av instruksjon eller ekspertvitneforklaring, ser ut til å være hvorvidt denne informasjonen oppleves som relevant for den aktuelle saken man skal danne seg en oppfatning om. Bornstein (2004) fant at tiltalte hadde større sannsynlighet for å få en dom i sin favør, dersom ekspertvitnet uttalte seg om en spesifikk, tilsvarende historie, enn dersom ekspertvitnet fremla generelle funn. Brekke og Borgida (1988) undersøkte hvordan

juryen benyttet seg av ekspertvitneinformasjon i en simulert voldtektssak. De fant at jurymedlemmene benyttet seg av informasjon fra ekspertvitnet dersom denne var knyttet spesifikt til saken, men ikke dersom informasjonen var mer generell.

Et annet viktig poeng når det gjelder informasjon til juryen, ser ut til å være tidspunktet for når denne informasjonen blir gitt. Undersøkelser av hvordan medias eksponering av aktuelle saker påvirker jurymedlemmene, viser at når jurymedlemmene først har dannet seg en oppfatning av saken, er denne vanskelig å endre (Lieberman & Arndt, 2000). Kramer, Kerr og Carroll (1990) undersøkte hvorvidt effekter av medias publisitet om et ran, som førte til at juryen dannet seg en oppfatning av saken, kunne reduseres ved hjelp av en instruksjon. Man fant at instruksjoner om å se bort fra publisitet om saken ikke hadde noen innvirkning på effektene av publisitet. I eksperimentet til Brekke og Borgida (1988) uttalte ekspertvitnet seg enten først eller sist i saken. Resultatene viste at jurymedlemmene i større grad benyttet seg av informasjonen fra ekspertvitnet dersom denne ble presentert tidlig i saken. Forskerne konkluderte med at når forsøkspersonene først har hatt mulighet til å tolke fakta i saken i lys av sine egne førforståelser, ville deres oppfatninger og teorier være mindre mottagelige for påvirkning av ekspertvitneinformasjon. I en serie eksperimenter undersøkte Wyer jr. & Budesheim (1987) betydningen av å be forsøkspersonene se bort fra informasjon som allerede var blitt presentert. Deltakerne leste et sett av atferd utført av en person, og de ble bedt om å danne seg et inntrykk av denne personen. Beskrivelsen av den første og siste atferden som ble presentert i en serie var enten urelaterte til hverandre, eller inkonsistente. Deltakerne ble på et gitt tidspunkt i eksperimentet gitt beskjed om å se bort i fra noe av informasjonen de hadde fått. De ble bedt om å se bort i fra den første atferdsbeskrivelsen umiddelbart etter at den var presentert, til å se bort i fra den første atferden etter at begge typene atferd i serien var presentert, eller de ble bedt om å se bort i fra den siste atferdsbeskrivelsen. Resultatene viste at forsøkspersonene klarte å se bort i fra atferdsbeskrivelser når de ble bedt om å gjøre dette umiddelbart etter at atferden ble presentert. Dette gjorde de uavhengig av om det var den første eller siste atferden i serien man skulle ignorere. Deltakerne så også bort i fra atferdsbeskrivelsen

når de ble bedt om å gjøre dette først etter at hele beskrivelsen var lest. Disse funnene strider med Liebermann & Arndt (2000) sin forklaring om at når jurymedlemmer først har dannet seg en oppfatning, er denne vanskelig å endre. Fra hukommelsesforskning vet vi at informasjon som blir gitt rett før den skal gjenkalles, lettere huskes. Dette er kjent som recency effekten (Baddeley & Hitch, 1993). Det er altså mulig at forsøkspersonene enkelt vil huske informasjonen som blir gitt like før de skal besvare et spørreskjema. Fordi informasjonen på denne måten er lett tilgjengelig i minnet, er det mulig deltakerne vil vektlegge denne.

Studiene presentert over, viser at jurymedlemmers beslutningstaking kan påvirkes dersom de får en konkret instruksjon eller ekspertvitneinformasjon. Samtidig går det frem av funnene til Lieberman & Arndt (2000) og Kramer et al. (1990), at jurymedlemmer også kan påvirkes av informasjon på et mer globalt nivå, som når de blir eksponert for saker gjennom media.

Medias innflytelse på jurymedlemmers vurderinger

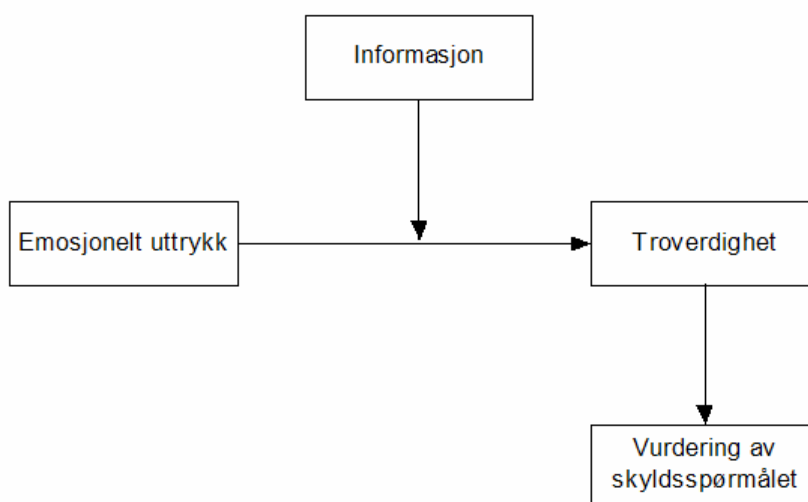
Kovera (2002) utførte to studier for å undersøke hvordan generell publisitet ville innvirke på jurymedlemmers beslutningstaking. I den første undersøkelsen, ble deltakerne vist opptak fra TV-nyhetene som omhandlet to ulike voldtektssaker. Sakene var på forhånd delt inn i kategorier etter medias vinkling av saken. Deltakerne ble delt inn i grupper der de enten fikk se en pro tiltalte eller en pro fornærmede vinkling. Kontrollgruppen ble ikke eksponert for noen nyhetssending. Alle forsøkspersonene ble så bedt om å oppgi hva de mente var viktig evidens for å kunne dømme en tiltalt i en voldtektssak. Resultatene viste at deltakere som hadde sett en pro tiltalte vinkling av saken, var mindre interessert i bevis som omhandlet fornærmedes troverdighet, men krevde generelt sterkere bevis enn de som ikke hadde blitt eksponert for noen sak (kontrollgruppen). I den andre undersøkelsen til Kovera (2002), fikk deltakerne se 10 ulike nyhetssendinger, hvor av en av dem var opptak fra en rettssak som omhandlet en voldtekt. I en tilsynelatende urelatert undersøkelse, ble deltakerne stilt spørsmål om sitt syn på voldtekt, viktigheten av bevisbyrde og vitnets

troverdighet. Resultatene viste at nyheter om voldtekt hadde en innvirkning på hvor stor betydning deltagerne la på fornærmedes atferd. Videre hadde medieeksponeringen en innvirkning på hvilke faktorer deltakerne brukte for å vurdere skyldspørsmålet. Dette studiet viser at også generell informasjon fra media kan innvirke på jurymedlemmers vurderinger av en voldtektssak.

Problemstillingen

Forskning på bruk av stereotypier har vist at jurymedlemmer i mange tilfeller, ofte ikke-bevisst, benytter seg av holdepunkter som er irrelevante for saken når de vurderer troverdighet og skyld (Heath et al., 2004; Hoffman, 1981; Kaufmann et al., 2003; Salekin et al., 1995; Sommers & Ellsworth, 2000; Thornton, 1977; Vrij, 1997). Selv om det er store individuelle forskjeller i hvordan mennesker håndterer minner om traumatiske hendelser (Cassidy, 1999; Lazarus, 1999), ser det ut til at personer på en ikke-bevisst måte antar at en som forklarer seg om en voldtekt med et trist uttrykk, er mer troverdig enn en som forklarer seg med andre typer uttrykk (Kaufmann et al. 2003; Bollingmo et al, 2008; Wessel et al., 2006). Dette er stereotypier om emosjonelle uttrykk, fordi et trist uttrykk ikke gir oss sterkere holdepunkter for troverdighet enn et nøytralt eller positivt uttrykk. Hensikten med dette eksperimentet er å undersøke om informasjon til jurymedlemmer vil kunne endre slike stereotypier. Vil informasjon påvirke den betydningen emosjonelle uttrykk har for troverdighet?

Figur 1

Figur 1: teoretisk skisse. Emosjonelt uttrykk har innvirkning på troverdighetsvurdering, som igjen har innvirkning på skyld. Vil informasjon til jurymedlemmer påvirke forholdet mellom emosjonelt uttrykk og troverdighet?

Effekten av emosjonelle uttrykk slik Kaufmann et al. (2003) fant i sin undersøkelse, har blitt replisert gjennom en rekke senere eksperimenter (se for eksempel Bollingmo et al., 2008; Wessel et al., 2006; Wessel et al., in press) basert på den samme voldtektssaken. Videre har det blitt undersøkt hva slags effekter man får når jurymedlemmene får mulighet til å diskutere vitneforklaringen med hverandre (Dahl, Enemo, Drevland, Wessel, Eilertsen og Magnussen, 2006). I alle disse studiene har man tatt utgangspunkt i det grunnfenomenet som resultatene fra Kaufmann et al. (2003) viser; at et vitnes troverdighet påvirkes av det emosjonelle uttrykket som fremvises. Ved å benytte resultatene fra Kaufmann et al. (2003) som sammenligningsgrunnlag i senere undersøkelser, har man antatt at fenomenet ikke har endret seg siden det opprinnelige datamaterialet ble samlet inn i år 2000. I de senere årene har det imidlertid vært en økt fokusering i samfunnet på voldtektssaker generelt. Dette kan ha bidratt til en endring i forsøkspersonenes oppfatning av voldtektssaker. Funn fra de ovennevnte undersøkelsene har også fått omtale i ulike medier, noe som kan ha ført til en økt bevissthet blant det brede publikum om hvordan emosjonelle uttrykk kan påvirke oss. Det ble derfor besluttet å repetere det opprinnelige eksperimentet til Kaufmann et al. (2003).

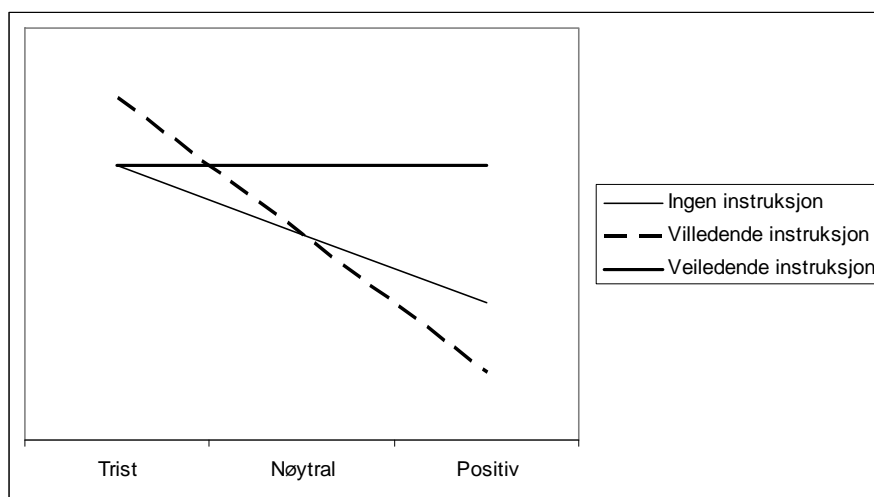
Informasjon til jurymedlemmer kan også forekomme på et mer konkret nivå, gjennom en relevant instruksjon. Det har ikke tidligere blitt undersøkt om det er mulig å endre den effekten et vitnes emosjonelle uttrykk har for jurymedlemmers troverdighetsvurdering, ved å gi juryen en instruksjon. Tidligere studier av instruksjon omhandler i hovedsak hvordan jurymedlemmene skal forholde seg til evidens. Det er interessant om en veiledende instruksjon som ber juryen om å forsøke å unngå å la seg påvirke av følelsesmessige uttrykk, opphever den effekten man tidligere har funnet. Videre vil det være spennende å undersøke om en villedende instruksjon, som ber jurymedlemmene om å vektlegge emosjonelle uttrykk, fører til en sterkere vektlegging av vitnets fremstilling. Det ble derfor besluttet å lage to typer instruksjoner; en veiledende og en villedende. Dersom man finner at en instruksjon kan føre til en endring i hvordan jurymedlemmer foretar sine beslutninger, vil dette kunne ha stor praktisk betydning for ulike yrkesgrupper som arbeider innenfor

rettssystemet. Et annet moment som vil kunne ha praktisk relevans, er effekter av tidspunktet for eksponering av informasjon til jurymedlemmer. På hvilket tidspunkt i rettssaken er juryen mest mottakelig for instruksjon? Har tidspunktet for instruksjon en betydning for utfallet av saken? For å besvare dette spørsmålet, ble instruksjonen gitt enten før forsøkspersonene fikk se vitneforklaringen, eller etter.

Hovedspørsmål

1. Kan generell informasjon gjennom media ha bidratt til å påvirke effekten av emosjonelle uttrykk?
2. Vil en konkret instruksjon til jurymedlemmer føre til en endret effekt av emosjonelle uttrykk?
4. Er tidspunktet for når instruksjonen blir gitt avgjørende for om man vektlegger denne?
3. Vil en veiledende instruksjon føre til at jurymedlemmene i mindre grad vektlegger vitnets emosjonelle uttrykk, og i større grad vektlegger innholdet i historien, og vil en villedende instruksjon føre til at jurymedlemmer i sterkere grad vektlegger vitnets fremstilling?

Figur 2

Figur 2, Hypoteser: Tynn, hel linje viser betingelsen ingen instruksjon. Dette er den effekten man har funnet i tidligere studier. Deltakerne vurderte da vitneforklaringen gitt med et trist uttrykk som mest troverdig, det nøytrale uttrykket som middels troverdig, og det positive uttrykket som minst troverdig. Stiplet linje viser den effekten som forventes dersom man gir forsøkspersonene villedende instruksjon. Tykk, hel linje viser den effekten som forventes dersom veiledende informasjon blir gitt.

Metode

Betydningen av instruksjoner for hvordan jurymedlemmer vektlegger emosjonelle uttrykk, ble undersøkt gjennom å benytte videoopptak av forklaringen til en kvinnelig fornærmet, ved å gi deltakerne en instruksjon, og ved at samtlige forsøkspersoner svarte på et spørreskjema. Vitneforklaringen og spørreskjemaet var tilsvarende de som ble benyttet i undersøkelsen til Kaufmann et al. (2003). Versjon 1 av vitneforklaringen ble valgt. Undersøkelsen ble foretatt som et laboratorieeksperiment. Eksperimentet gikk ut på at deltakerne skulle vurdere troverdigheten til en fornærmet i en mulig voldtektssak, som ble vist på DVD. Forsøkspersonene fikk innledningsvis generell instruksjon. Noen av deltakerne fikk i tillegg en av to mulige utdypende instruksjoner om hva de skulle vektlegge i sin vurdering. Denne instruksjonen var enten veiledende eller villedende, og den ble gitt enten før eller etter at vitneforklaringen ble vist på DVD. Kontrollgruppen fikk ikke en slik utdypende instruksjon. Avslutningsvis ble spørreskjemaet utdelt til samtlige forsøkspersoner.

Materiale

Forsøkspersonene fikk se vitneforklaringen til en fornærmet i det som kunne være en voldtektssak. Vitneforklaringen som ble benyttet, var identisk med vitneforklaring 1 benyttet i Kaufmann et al. (2003). Denne forklaringen var blitt spilt inn med en ung skuespillerinne som fremstod som fornærmet. Skuespillerinnen er utdannet ved Norges Teaterhøgskole, men er ikke kjent for publikum. Forklaringene ble spilt inn mot en hvit bakgrunn. Opptakene viser tydelig kvinnens ansikt, hender og øvre skulderparti. Vitneforklaringen beskriver et scenario der fornærmede og tiltalte spiser middag og drikker rødvin sammen hjemme hos fornærmede.

Figur 3

VITNEFORKLARING 1

Vi hadde spist middag, drukket et par flasker rødvin og pratet litt om gamle dager. Plutselig kommer han rundt bordet og bøyer seg ned mot meg. Han gir meg en lang klem og sier at han synes jeg er søt. Jeg husker at jeg bøyer hodet mitt til siden. Han begynner å stryke meg på halsen og sier at han synes jeg er deilig. At han synes det da vi gikk på skolen også. Jeg skyver bort hånden hans og reiser meg fra stolen. Jeg husker jeg blir både overrasket, og litt irritert. Jeg takker for komplimentet, men sier at “ dette blir litt feil”. Så forteller jeg han at jeg ser på han som en venn, ikke noe mer. Etter det, kanskje noen minutter senere, samler jeg sammen tallerkenene og går inn på kjøkkenet. Jeg begynner med oppvasken. Han kommer etter meg inn på kjøkkenet. Jeg hører først skrittene hans, og så legger han plutselig kroppen sin inntil min, bakfra. Han spør hvorfor jeg inviterte ham. Hva var meningen bak middagen, liksom. Jeg dytter kroppen min bakover samtidig som jeg spør om han kan flytte seg. Så forsøker jeg å forklare det. At det var lenge siden jeg hadde sett han, og at jeg ville vite hvordan han og folkene fra gamle dager hadde det. Han kommer mot meg, og slår armene rundt meg. Han holder et fast tak. Han sier at han er betatt av meg, og at han tror at jeg er betatt av han også. Han sier at han tror jeg har lyst på han. Jeg dytter han bakover og spør hva han driver på med. Jeg synes det begynner å bli ubehagelig nå. Jeg skal til å be han om å gå, men da kommer han mot meg igjen. Han presser underlivet sitt mot meg, samtidig som han holder rundt meg. Han sier “Du vil ha meg du, jeg vet du er helt yr og vil ha meg!” Jeg skyver han vekk på ny og ber han slutte. Jeg forteller han at jeg ikke er interessert i han på den måten. Jeg prøver å si det på en vennlig, men på en bestemt måte for at han ikke skal bli sint. Jeg tenker at på den måten vil det være lettere å få han til å dra. Han blir rød i ansiktet, og nå blir jeg redd, han ser sint ut. Jeg går ut mot gangen, han følger etter. Jeg stopper opp i stuen, da han på ny spør hvorfor jeg inviterte han. Jeg ser på han og sier “Jeg vil du skal gå, dette ble helt feil”. I stedet for å gå tar han tak i armen min. Han tar meg med bort til sofaen, og dytter meg ned. Da begynner jeg å forstå hva som holder på å skje. Jeg sier at dette vil jeg ikke og ber han stoppe. Han holder meg bare nede. Jeg begynner å gråte. Han legger seg oppå meg, og river opp kjolen. Så drar han av meg trusen, mens jeg prøver å slå, og vri meg unna.. Han tar tak i armene mine og holder dem fast bak hodet mitt. Jeg husker at han drar av buksen sin, dette er noe av det siste jeg husker. Jeg forsøker å sparke, men det hjelper ikke, og han trenger inn i meg. Han trenger inn i meg flere ganger. Etter det tenker jeg bare at han må bli fort ferdig. Jeg vet ikke hvor lang tid det tar. Når han er ferdig reiser han seg bare, kler på seg og går.

Fornærmedes forklaring ble i eksperimentet fremstilt i tre ulike emosjonelle betingelser, men var identisk i innhold. I den triste betingelsen, uttrykker kvinnens seg med noe gråt, og det blir gitt inntrykk av at det er tungt for henne å snakke om dette. Det ser ut til at hun forsøker å kontrollere seg, men at dette er vanskelig på grunn av det grusomme hun forteller. I den nøytrale betingelsen, forteller kvinne om hendelsen uten å vise noen tegn til emosjonelle uttrykk. Hun forteller historien rett frem, uten noen form for affekt. I den positive betingelsen, fremstår kvinnen som relativt uberørt av hendelsen; hun smiler og viser ved et par tilfeller tegn til latter. I alle betingelsene har kvinnen på seg nøyaktig de samme klærne, og ser forøvrig helt lik ut i forhold til hårfasong, sminke osv. Det ble kontrollert for lys- og lydnivå. Opptaket ble gjort ved Psykologisk Institutt. Utstyret som ble benyttet, var

fastmontert videokamera av type Panasonic WV GR12, og videospiller av type Panasonic SD 22 NV-50-22. Videoen ble overført til en Mac G5, og brent til DVD. Varigheten av hvert vitneutsagn er fra 4.30 min til 5.10 min, med litt lengre tid for den triste betingelsen, da kvinnen her benytter seg av noen pauser i sin forklaring. Eksperimentet foregikk i et seminarrom ved det Samfunnsvitenskapelige fakultet, Eilerts Sundts hus, eller i et seminarrom ved Psykologisk institutt, begge ved Universitetet i Oslo. Forsøkspersonene ble inndelt i grupper på mellom 2 – 8 personer. Instruksjonene ble gitt av eksperimentator. Den generelle instruksjonen ble gitt innledningsvis, når alle forsøkspersonene var kommet på plass.

Figur 4

Dere skal nå vurdere vitneforklaringen til en fornærmet i en mulig voldtektsak. Oslo Politikammer har en prøveordning med å ta videopptak av alle avhør, og i den forbindelse skal dere nå få se et utdrag fra et slikt avhør. Den delen av avhøret som dere skal se, er der kvinnen forklarer seg om hendelsen uten å bli avbrutt. Etter at dere har sett avhøret, får dere utdelt et spørreskjema. Ved besvarelsen av dette spørreskjemaet, skal dere være så umiddelbare og fordomsfrie som mulig. Av den grunn tar jeg ikke imot spørsmål eller kommentarer nå, men gjerne etter at dere har besvart spørreskjemaet. Dere må heller ikke snakke med hverandre underveis.

Alle deltakerne fikk denne generelle instruksjonen. Kontrollgruppen fikk kun den generelle instruksjonen. Gruppe 1 fikk i tillegg en veiledende instruksjon om å se bort i fra kvinnens emosjonelle uttrykk:

Figur 5

Det dere ved denne vurderingen må ta hensyn til, er at dere kan bli påvirket av hvordan kvinnen emosjonelt uttrykker seg. Det er lett å anta at et vitne som virker fortvilet eller gråter, er mer troverdig enn et vitne som smiler og ler, eller er nøytral. Men måten kvinnen uttrykker seg på, forteller oss ikke nødvendigvis noe om hvorvidt hun lyver eller snakker sant. Som jurymedlem skal man vektlegge relevant informasjon, og i denne sammenhengen vil selve forklaringen til kvinnen være sentral. Man skal se bort i fra irrelevant informasjon, slik som vitnets følelsesmessige uttrykk.

Gruppe 2 fikk, i tillegg til den generelle instruksjonen, en villedende instruksjon om å vektlegge kvinnens emosjonelle uttrykk:

Figur 6

Det dere ved denne vurderingen må ta hensyn til, er at et vitne som virker fortvilet eller gråter, som oftest er mer troverdig enn et vitne som smiler og ler, eller er nøytral. Måten kvinnen uttrykker seg på, kan fortelle oss noe om hvorvidt hun lyver eller snakker sant. Som jurymedlem skal man vektlegge relevant informasjon, og i denne sammenhengen vil følelsene som kvinnen uttrykker være sentralt.

Gruppe 1A fikk den veiledende instruksjonen før de fikk se vitneforklaringen på DVD. Gruppe 1B fikk den veiledende instruksjonen etter at de hadde sett vitneforklaringen, men før de besvarte spørreskjemaet. Gruppe 2A fikk den villedende instruksjonen før de fikk se vitneforklaringen. Gruppe 2B fikk den villedende instruksjonen etter at de hadde sett vitneforklaringen, men før de besvarte spørreskjemaet. Deltakerne fikk presentert vitneforklaringen på en TV av typen Sony HD Bravida, LCD 40" og en DVD spiller av typen Sony SLVD 900. Spørreskjemaet bestod av tre og en halv A4 side. Hovedspørsmålene på første side omhandlet kvinnens troverdighet og hvordan hun fremstod. Spørsmålene ble presentert på en likertskala fra en (troverdig) til sju (ikke troverdig).

Figur 7

Du skal ringe rundt et tall fra 1 - 7 for hvert spørsmål. Ved hvert spørsmål vil det stå beskrevet hva ytterpunktene i dimensjonen er.

Kvinnen fremstår som:

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Troverdig

Ikke troverdig

Forklaringen fremstår som:

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Troverdig

Ikke troverdig

Troverdighet er operasjonalisert ved disse to første spørsmålene. Det første spørsmålet er av særlig interesse, da man her spør direkte om kvinnens troverdighet. Spørsmål 2 omhandler troverdigheten av selve forklaringen, og kan sammen med

spørsmål 1 gi oss et mer omfattende mål på troverdighet. På side to i spørreskjemaet, var det seks spørsmål som gikk ut på hvordan kvinnen fremstod. Deltakerne skulle krysse av for hva de, i sin vurdering av troverdighet, la mest merke til ved kvinnen. Disse seks spørsmålene omhandlet ansiktsuttrykk, følelsesuttrykk, blikk, hastighet i språket, tonefall og kroppsspråk. Det var også mulig å komme med kommentarer under feltet "annet". Spørsmålene på side tre gikk ut på hva deltakerne, i sin vurdering av troverdighet, la mest merke til ved innholdet i forklaringen. Disse fire spørsmålene omhandlet omstendighetene, kvinnens reaksjon på mannens tilnærmelser, mannens reaksjon på kvinnens atferd og beskrivelsen av selve samleiet. Også her var det mulig å komme med utfyllende kommentarer under feltet "annet". Spørsmålene på side to og tre ble presentert på en likertskala fra en (uten betydning) til sju (helt avgjørende). På side tre ble deltakerne videre spurt om i hvilken grad innhold og fremstilling påvirket deres vurdering.

Figur 8

I hvilken grad påvirket <u>innholdet</u> din vurdering?	
1-----2-----3-----4-----5-----6-----7	
Uten betydning	Helt avgjørende
I hvilken grad påvirket <u>fremstillingen</u> din vurdering?	
1-----2-----3-----4-----5-----6-----7	
Uten betydning	Helt avgjørende

Skyldspørsmålene ble presentert på siste side. Dette ble operasjonalisert på to ulike måter: Man skulle først angi sannsynlighet for skyld i prosent på en ti punkts likertskala (0, 10100). Skyldspørsmålet skulle besvares med dikotom svarkategori (skyldig – ikke skyldig).

Figur 9

Sett at du skulle vurdere et eventuelt skyldspørsmål i en rettssak ut i fra denne vitneforklaringen. Vi er her klar over at andre momenter i saken må tas med i vurderinger av skyldspørsmål. Vi ønsker likevel at du her skal gjøre en vurdering ut i fra den vitneforklaringen du nå har sett.

Jeg tror sannsynligheten for at den tiltalte er skyldig er:

0 % ---10 ---20 ---30---40---50---60---70---80---90---100%

Ved skyldspørsmålet ville jeg alt i alt stemt for:

Ikke skyldig

☐

Skyldig

☐

Prosedyre

Forsøkspersonene ble rekruttert fra Universitetet i Oslo. Eksperimentator informerte om forsøket på forelesninger og andre steder på universitetsområdet. Deltakerne kunne sette seg opp på alternative tidspunkter, og noen fikk anledning til å delta umiddelbart etter forespørsel. Deltakerne ble fortalt at de skulle se en vitneforklaring av en voldtektssak på DVD, og så besvare et spørreskjema. De fikk vite at eksperimentet ville vare i 15 – 30 minutter. De som hadde skrevet seg opp på alternative tidspunkter, fikk denne informasjonen skriftlig (Vedlegg 1). Alle ble informert om at dette var en anonym undersøkelse, der deltakerne kun skulle oppgi alder og kjønn. Da deltakerne var på plass i forsøksrommet, ble det innhentet skriftlig informert samtykke fra samtlige forsøkspersoner (Vedlegg 2). Etter at samtykket var undertegnet, ble det gitt en generell instruksjon til alle deltakerne. Kontrollgruppen fikk bare denne instruksjonen. Gruppe 1 fikk så en veiledende instruksjon om hva de skulle legge vekt på i vurderingen av vitneforklaringen. Gruppe 2 fikk en villedende instruksjon om hva de skulle legge vekt på i sin vurdering. Gruppe A fikk denne tilleggsinstruksjonen før de fikk se fornærmedes forklaring. Umiddelbart etter at de hadde sett vitneforklaringen, fikk de utdelt spørreskjemaet. Gruppe B fikk tilleggsinstruksjonen etter at de hadde sett fornærmedes forklaring, men før de fikk utdelt spørreskjemaet. Etter at de hadde levert inn spørreskjemaet, ble samtlige deltakere informert om at vitneforklaringen ikke var reell, og at kvinnen på DVD'en

var skuespillerinne. De som hadde fått villedende instruksjoner om betydningen av emosjonelle uttrykk, fikk informasjon om dette. Videre ble deltakerne bedt om å undertegne en taushetserklæring om at de ikke skulle fortelle om forsøkets art i perioden datainnsamlingen pågikk (Vedlegg 3a og 3b). Forsøkspersonene ble så oppfordret til å stille spørsmål eller komme med kommentarer til eksperimentet.

Forsøkspersoner

I eksperimentet deltok 404 studenter fra Universitetet i Oslo. De fleste av forsøkspersonene var fra Historisk – Filosofisk – og Samfunnsvitenskapelig fakultet. 4 personer ble trukket ut av studiet, da en person fra denne gruppen innledningsvis stilte spørsmål om vitneforklaringen var autentisk. 400 personer gjenstod. Av disse var det 210 kvinner og 190 menn, dvs 52,5 % kvinner og 47,5 % menn. Deltakerne var i en alder fra 18 – 60 år, med en gjennomsnittsalder på 23.5 år. Deltakerne ble randomisert i 15 ulike betingelser. Det var 21 – 30 personer i hver betingelse.

Tabell 1

	Instruksjon før		Instruksjon etter		Kontrollgruppe
	Veiledende	Villedende	Veiledende	Villedende	Ingen instruksjon
Trist	27	30	30	27	22
Nøytral	30	28	27	27	23
Positiv	27	27	26	28	21

Tabell 1: Fordelingen av antall forsøkspersoner og oppsettet av betingelser

Randomiseringen foregikk ved at forsøkspersonene til en viss grad selv valgte tidspunkt for å være med på eksperimentet. På denne måten ble det tilfeldig hvilken emosjon, instruksjon og før/etter betingelse deltakerne fikk. Det ble imidlertid tilstrebet en lik kjønnsfordeling i de ulike gruppene. Vitneforklaringen ble vist i en av tre mulige emosjonelle betingelser. Instruksjonen til deltakerne ble gitt i en av to

mulige versjoner. Instruksjonen ble gitt før deltakerne fikk se vitneforklaringen på DVD, eller umiddelbart etter at vitneforklaringen ble vist.

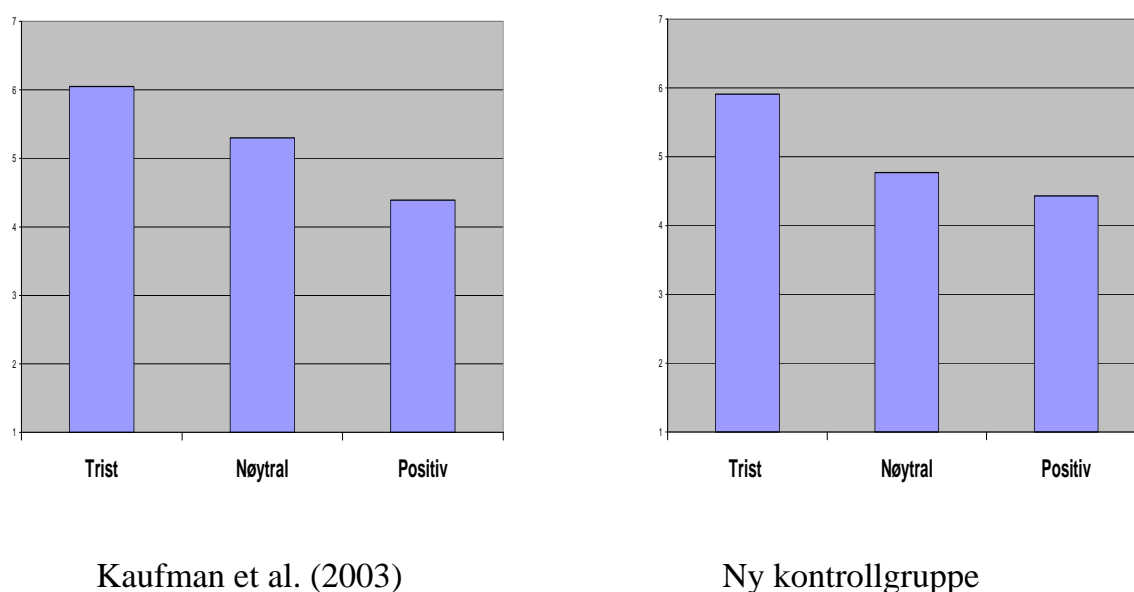
Statistiske analyser

T-tester for sammenligning av gruppegjennomsnitt og toveis variansanalyser ble benyttet for å sammenligne den nye kontrollgruppen med respondentene i studien av Kaufmann et al. (2003). Treveis variansanalyser ble benyttet for å undersøke sammenhengen mellom de avhengige variablene kvinnens troverdighet, sannsynlighet for at tiltalte er skyldig, og skyldspørsmålet (ja/nei), og de uavhengige variablene emosjon, instruksjon og tid. Toveis ANOVA og lineær regresjonsanalyse ble brukt i de videre analysene av emosjon og instruksjon. Bivariate sammenhenger mellom troverdighet og skyld, samt sannsynlighet for skyld og skyldspørsmålet, ble analysert ved bivariate korrelasjonsanalyser. Spss v.14.0 ble benyttet for alle analyser.

Resultater

Som i tidligere studier (Kaufmann et al., 2003; Bollingmo et al., in press; Dahl et al., 2006; Wessel et al., in press; Wessel et al., 2006), var det svært få deltakere som uttrykte mistanke om at vitneforklaringen ikke var autentisk. I de første analysene, viste en fireveis ANOVA (emosjonelle uttrykk*instruksjon*tid*kjønn) med alder som covariat, ingen hoved- eller interaksjonseffekter av kjønn eller alder på målinger av troverdighet eller i skyldspørsmålene. Data for kvinner og menn ble derfor slått sammen i videre analyser. Det første hovedspørsmålet var om resultatene fra kontrollgruppen ville vise de samme tendensene som Kaufmann et al. (2003) fant. I figur 3 vises resultatene for kvinnens troverdighet, målt ved spørsmål 1 i spørreskjemaet på en 7 punkts likertskala.

Figur 10

Figur 10: Vurdering av kvinnens troverdighet vist ved gjennomsnitt. Laveste nivå er ikke troverdig, høyeste nivå er troverdig.

En T-test for ukorrelerte gjennomsnitt ble benyttet for å sammenligne de gjennomsnittlige nivåene av troverdighetsvurdering og skyld for de to gruppene.

Tabell 2

	Opprinnelig kontrollgruppe (n=63)		Ny kontrollgruppe (n=66)		t	p
	Gj. snitt	St. avvik	Gj. Snit	St. avvik		
Alder	24.56	5.41	23.08	3.44	1.85	.07
Vitnets troverdighet	5.21	1.60	5.06	1.57	.52	.60
Forklaringens troverdighet	5.30	1.63	5.2	1.49	-.06	.95
Sannsynlighet for skyldig	67.14	23.58	67.50	22.25	-.09	.93
Skyldig?	77.78	41.91	70.77	45.84	.90	.37

Tabell 2: Sammenligning av de to utvalgene (Kaufmann et al. (2003) og ny kontrollgruppe) for relevante variabler.

En t-test for differansen mellom gjennomsnittskårer i de to utvalgene viste ingen statistisk signifikante forskjeller for noen av variablene.

Tabell 3

	Dependent Variable	SS	df	Mean Square	F	p
Emosjon	Vitnet troverdig?	50.901	2	25.450	11.835	.000
	Forklaringen troverdig?	50.995	2	25.497	12.089	.000
	Sannsynlighet for skyldig	5394.732	2	2697.366	5.665	.004
	Skyldig?	16382.415	2	8191.208	4.468	.013
Utvalg	Vitnet troverdig?	1.641	1	1.641	.763	.384
	Forklaringen troverdig?	.072	1	.072	.034	.854
	Sannsynlighet for skyldig	.223	1	.223	.000	.983
	Skyldig?	2094.683	1	2094.683	1.142	.287
Emosjon * Utvalg	Vitnet troverdig?	1.723	2	.861	.401	.671
	Forklaringen troverdig?	.026	2	.013	.006	.994
	Sannsynlighet for skyldig	2551.531	2	1275.765	2.679	.073
	Skyldig?	3852.076	2	1926.038	1.051	.353
Error	Vitnet troverdig?	260.206	121	2.150		
	Forklaringen troverdig?	255.212	121	2.109		
	Sannsynlighet for skyldig	57615.662	121	476.162		
	Skyldig?	221845.379	121	1833.433		

Tabell 3: Effekten av emosjonelt uttrykk og utvalg på relevante variabler

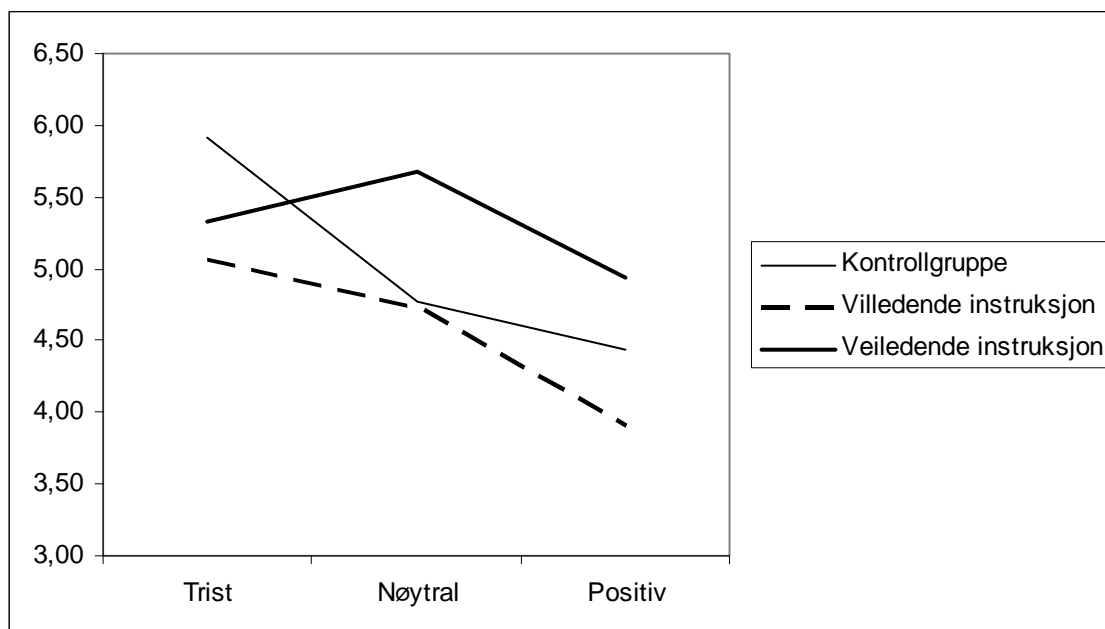
Som det fremgår av tabell 3 var det ikke mulig å påvise noen statistisk signifikant emosjon*utvalg interaksjon for noen variabler. Det var med andre ord ingenting som tydet på at effekten av emosjonelt uttrykk var forskjellig i de to utvalgene.

Resultatene viser at det ikke er noen forskjell mellom kontrollgruppen og Kaufmann et al. (2003) for noen av de relevante variablene. Dette viser at den effekten emosjonelle uttrykk har for vurderingen av fornærmedes troverdighet, samt sannsynligheten for at tiltalte er skyldig, er et robust fenomen som ikke har endret seg i tiden som har gått mellom disse to undersøkelsene. Dette muliggjorde at jeg kunne slå sammen den gamle og den nye kontrollgruppen i de videre analysene, da jeg ønsket å undersøke om instruksjon kan ha en innvirkning på dette fenomenet.

Effekter av instruksjon for troverdighetsvurdering

Et av hovedspørsmålene i denne undersøkelsen, var om instruksjon til forsøkspersonene ville innvirke på den effekten emosjonelle uttrykk hos fornærmede har for vurdering av troverdighet. Vi fant heller ikke her noen hoved- eller interaksjonseffekter av kjønn. Data for gruppene kvinner og menn ble derfor slått sammen i de videre analysene. En treveis variansanalyse ble utført for å undersøke hvilken betydning informasjon, emosjon og tid hadde for nivået av troverdighet, målt på en likertskala. Resultatene viste ingen signifikante hoved- eller interaksjonseffekter av tid. I de videre analysene ble det derfor besluttet å slå sammen gruppene instruksjon før og instruksjon etter. En toveis variansanalyse ble benyttet for å måle betydningen av instruksjon og emosjon for troverdighet. I fremstillingen vises gruppen som ikke fikk instruksjon, gruppen som fikk veiledende instruksjon, og gruppen som fikk villedende instruksjon.

Figur 10

Figur 10: det gjennomsnittlige nivået av fornærmedes troverdighet for tre grupper: kontroll, veiledende og villedende. Laveste nivå er ikke troverdig, høyeste nivå er troverdig.

Resultatene viste at det var en statistisk signifikant hovedeffekt av emosjon $F(2, 447) = 22.06, p < .001$. Det var også en signifikant hovedeffekt av instruksjon $F(2, 447) = 13.56, p < .001$, og en signifikant interaksjonseffekt av instruksjon og emosjon $F(4, 447) = 3.24, p = .012$.

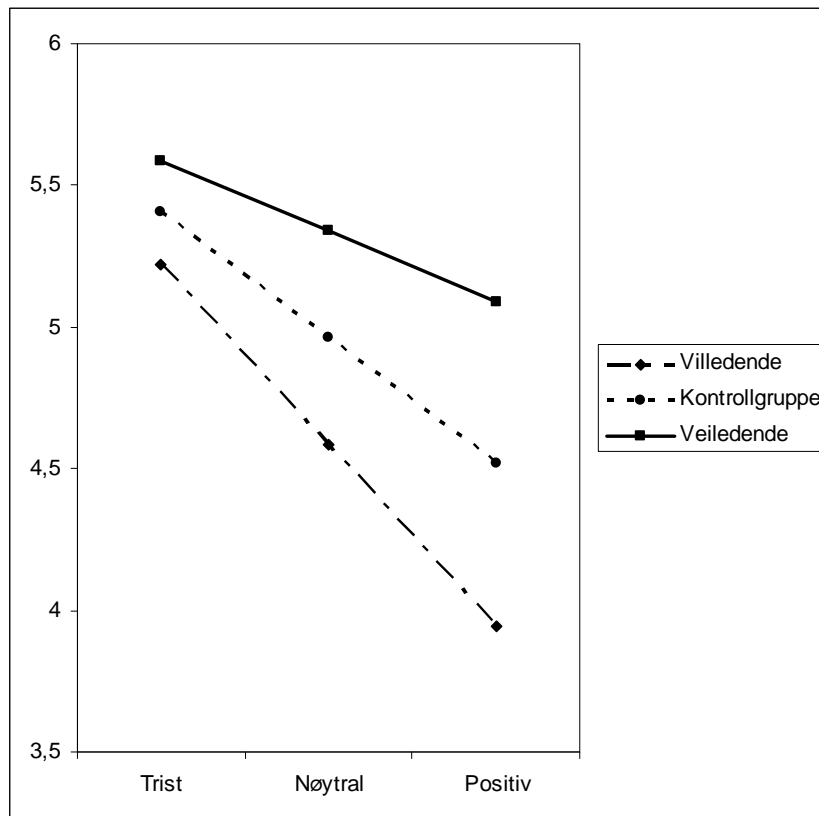
Den forklarte variansen for emosjon, instruksjon og emosjon x instruksjon samlet, er 15 %. Kontrollgruppen skårer i gjennomsnitt 5.03 på troverdighet. For gruppen som fikk veiledende instruksjon, er gjennomsnittlig troverdighetsskåre 5.31, og for gruppen som fikk villedende instruksjon, er den gjennomsnittlige skåren på troverdighet 4.57.

Tabell 4

	Dependent Variable	SS	df	Mean SS	F	Sig.
Emosjon	Vitnet troverdig?	84.314	2	42.157	22.062	.000
	Forklaringen troverdig?	37.303	2	18.652	9.064	.000
	Sannsynlighet for skyldig	3350.676	2	1675.338	4.234	.015
	Skyldig?	7519.718	2	3759.859	1.779	.170
Instruksjon	Vitnet troverdig?	51.842	2	25.921	13.565	.000
	Forklaringen troverdig?	22.839	2	11.420	5.550	.004
	Sannsynlighet for skyldig	3005.103	2	1502.551	3.797	.023
	Skyldig?	22096.847	2	11048.424	5.227	.006
Emosjon * Instruksjon	Vitnet troverdig?	24.821	4	6.205	3.247	.012
	Forklaringen troverdig?	37.508	4	9.377	4.557	.001
	Sannsynlighet for skyldig	5890.078	4	1472.519	3.721	.005
	Skyldig?	20920.106	4	5230.027	2.474	.044
Error	Vitnet troverdig?	854.153	447	1.911		
	Forklaringen troverdig?	919.798	447	2.058		
	Sannsynlighet for skyldig	176884.578	447	395.715		
	Skyldig?	944776.231	447	2113.593		

I disse analysene er emosjon behandlet som kategorier. Det er også mulig å tenke seg den emosjonelle variabel som en dimensjon, med triste og positive emosjoner som ytterpunkter på den underliggende dimensjonen. De tre emosjonene trist, nøytral og positiv blir da verdier langs en dimensjon, der man tenker seg at emosjonelle uttrykk kan gå fra å være ekstremt kongruente til ekstremt inkongruente. Informasjon kan tilsvarende gå fra å være ekstremt villedende til ekstremt veiledende. Ut ifra en slik tenkemåte, utførte jeg en lineær analyse. I fremstillingen vises resultatene i et plot av estimerte gjennomsnitt.

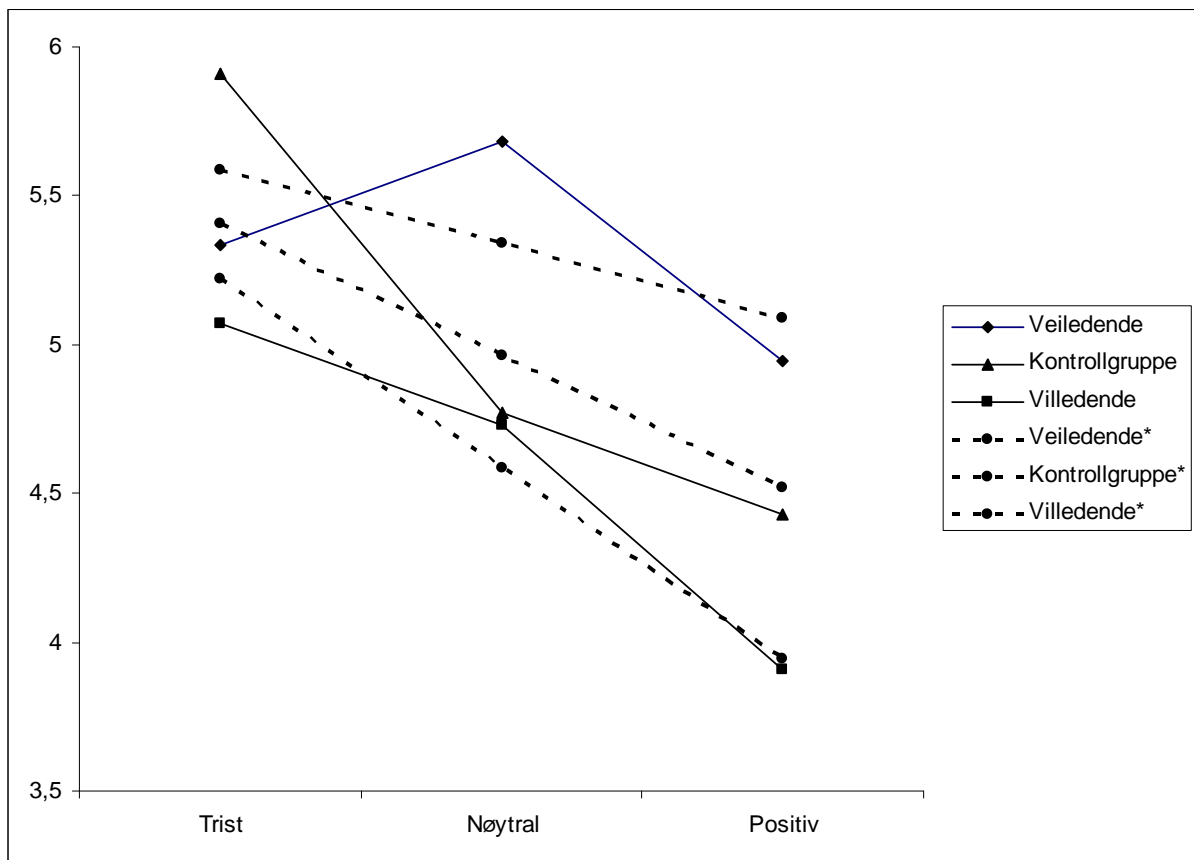
Figur 11

Figur 11: Lineær modell for nivået av fornærmedes troverdighet. Laveste nivå er ikke troverdig, høyeste nivå er troverdig. Emosjon er kodet som: 1: trist (kongruent), 2: nøytral, 3: positiv (inkongruent).

Den forklarte variansen ved en slik mye enklere lineær modell er 13% - altså bare 2 prosentpoeng lavere enn ved modellen hvor man ikke forutsetter en slik lineær sammenheng. (se figur 10). Emosjon x informasjon interaksjonen er nå selvsagt svakere, men fortsatt klart statistisk signifikant $F(1,459) = 4.32, p = .04$. Man kan sammenligne disse to modellene ved å fremstille de estimerte gjennomsnittene i samme figur (se figur 12).

Figur 12

Figur 12: Resultatene fra variansanalyse og lineær analyse sammen

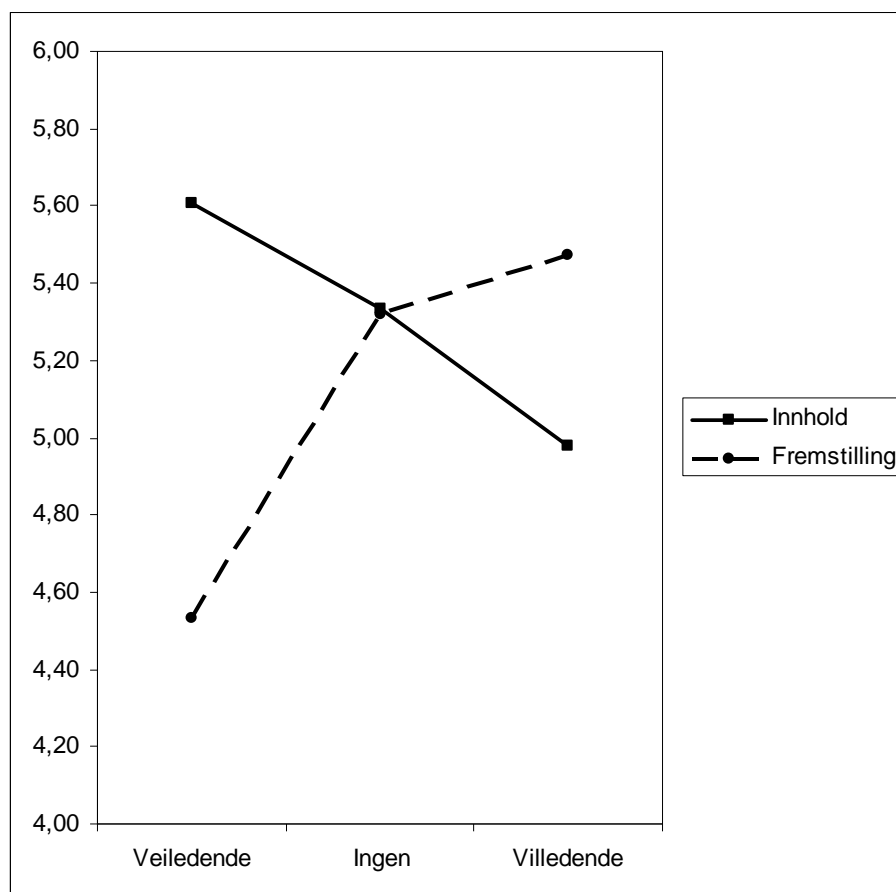
Resultatene fra begge typer analyser viser at det er mulig å bevisstgjøre deltakerne om betydningen av emosjonelle uttrykk, og at de korrigerer sine responser når de blir instruert i hva de skal vektlegge. Analyser av i hvilken grad de to instruksjonsgruppene vektla fremstilling og innhold, underbygger denne observasjonen.

Vektlegging av fremstilling og innhold

I gruppen som fikk veiledende instruksjon, ble deltakerne bedt om å vektlegge selve forklaringen, og se bort fra vitnets følelsesmessige uttrykk, fordi det er irrelevant for saken. Motsatt ble gruppen som fikk villedende informasjon fortalt at følelsesmessige

uttrykk er relevant i en troverdighetsvurdering. Figuren viser i hvilken grad de tre instruksjonsgruppene vektla fremstilling og innhold.

Figur 13

Figur 13. Hvilke aspekter ved vitneforklaringen som ble vektlagt avhengig av hvilken informasjon som ble gitt.

Som det fremgår av figur 13, var det en betydelig aspekt*informasjon interaksjon $F(2,397)= 27.63, p<.001$). Gruppen som fikk veiledende informasjon om å se bort fra følelsesmessige uttrykk, mente at innholdet var mer avgjørende enn fremstillingen når de foretok sin troverdighetsvurdering (gjennomsnitt på 5,60 for innhold og 4,53 for fremstilling). Deltakerne som fikk villedende informasjon om å ta hensyn til følelsesmessige uttrykk, mente at fremstillingen var mer avgjørende enn innholdet når de vurderte vitnets troverdighet (gjennomsnitt på 4,98 for innhold og 5,47 for

fremstilling). Kontrollgruppen la i sin troverdighetsvurdering like mye vekt på selve historien som måten kvinnen fremstod på (gjennomsnitt på 5,33 for innhold og 5,32 for fremstilling). Dette indikerer at den eksperimentelle manipulasjonen (type instruksjon) påvirket responsene i forventet retning.

Disse resultatene underbygger funnene om at instruksjon kan innvirke på hvor stor betydning emosjonelle uttrykk har for troverdighet, og viser at det er mulig å påvirke forsøkspersoner til en viss grad å vektlegge eller se bort fra relevant eller irrelevant informasjon som fremkommer i et vitneavhør.

Vurdering av sannsynlighet for skyld og skyldspørsmålet

En grunnleggende antagelse i dette eksperimentet, er at troverdighetsvurderingen har en sterk sammenheng med vurdering av skyld. Deltakerne ble bedt om å angi i prosent sannsynlighet for at den tiltalte i saken er skyldig. Det ble presisert for deltakerne at dette er et hypotetisk spørsmål, og at andre momenter også må tas med i betraktningen når man vurderer skyldspørsmålet (se figur 9). Bivariate variansanalyser viser at det er en sterk korrelasjon mellom vurdering av troverdighet og sannsynlighet for skyld [$r = .59$, $n = 400$]. Sannsynlighet for skyld korrelerer høyt med skyldspørsmålet [$r = .718$, $n = 400$], noe som viser at disse spørsmålene tapper mye av det samme. I vurderingen av skyld, ble det benyttet en likert skala fra 0 – 100, der deltakerne kunne krysse av for hvert 10. prosent. Skyldspørsmålet ble besvart ved en diktonom svarkategori.

Resultatene fra spørsmålet om skyld og sannsynlighet for skyld, er rapportert i tabell 4. Emosjon x instruksjon var statistisk signifikant for spørsmålet om sannsynlighet for skyld $F(4,447) = 3.72$, $p = .005$ og for spørsmålet om skyld/ikke skyld $F(4,447) = 2.47$, $p = .044$. Fordi skyld/ikke skyld er et kvalitativt ja/nei spørsmål, har jeg analysert dette også ved å benytte krystabulering og logistisk regresjonsanalyse.

Tabell 5

	Wald	df	p
Emosjon	3.312	2	.191
Instruksjon	2.974	2	.226
Emosjon * Instruksjon	10.798	4	.029

Tabell 5: Effekten av emosjon og instruksjon på spørsmålet om hvorvidt tiltalte var skyldig (logistisk regresjonsanalyse).

Kvalitative observasjoner

Etter eksperimentet ble forsøkspersonene debriefet. Det ble så gitt anledning til å stille spørsmål og til å komme med innspill. Svært mange benyttet seg av denne muligheten. Deltakernes kommentarer ble skrevet ned av eksperimentator umiddelbart etter at hver forsøksdag var avsluttet. I tillegg har en del forsøkspersoner skrevet kommentarer på spørreskjemaet, utover de svaralternativene man hadde. Det som kjennetegner mange av innspillene, er observatørens vektlegging av vitnets fremstilling. Mange mente de kunne se sikre tegn til løgn.

Typiske kommentarer:

”Hun så ned til høyre. Det er tegn på løgn” og ”Hun så opp til venstre, for å hente frem det hun skulle si”. ”En observatør skrev: ”Hun strammet munnen. Det betyr at hun lyver”.

Motsatt mente de som opplevde kvinnen som troverdig, at de så sikre tegn til dette: ”Hun så enten bort, eller på politimannen. De som lyver, ser opp til høyre. Det gjorde ikke hun”, ”Hun lukket øynene, som om hun opplevde hele hendelsen på nytt”, ”Det var det at hun klødde seg på halsen som avgjorde det. Det er sånn man gjør når noe er ubehagelig. Derfor trodde jeg på henne” og ”Hun himlet med øynene, sånn litt

usikkert. Da tenkte jeg at hun snakket sant". Andre skrev: "Kroppsspråket hennes brøt med den oppfatningen jeg har av en person som forteller noe traumatisk", "Det var noe med hele fremstillingen som gjorde at jeg ikke ble overbevist", "Det var kanskje for lite gråt", "Hun virket så fjern fra hele episoden, selv om hun husket alle detaljer. Det var ikke troverdig", "Jeg reagerte på at hun ikke viste noen uttrykk, hun snakket så hverdagslig" og "Hun snakket jo som om det var helt hverdagslig. Det gjør man ikke hvis noe så fælt har skjedd". Etter at en person fikk vite at følelsesuttrykk ikke kan gi oss sikre indikasjoner på løgn eller sannhet, kommenterte hun: "Men følelsesuttrykk *er* jo viktig! Det er en måte å uttrykke seg på!". En annen kommenterte: "Det du sa om følelsesmessige uttrykk, gjorde ikke at jeg vurderte henne som mindre troverdig. Det førte bare til at jeg ble mer oppmerksom på at følelsesuttrykk er viktige", og andre som hadde fått instruksjon sa: "Jeg tenkte at du prøvde å påvirke oss" og "det var litt rart at du la føringer for oss etter at vi hadde sett forklaringen".

Få har skrevet noe om selve historien. De som har kommentert selve historien, har skrevet: "Hun var ikke klar nok på å be mannen gå" og "måten hun beskrev at han holdt henne på", ellers er det noen som har kommentert at hun er troverdig fordi hun husker så mange detaljer, eller motsatt: hun husket for mange detaljer til at det var troverdig, som om hun hadde øvd inn en historie. Noen mener også at selve hendelsesforløpet er troverdig, og kaller det "en typisk voldtektssak", men de samme personene har ikke nødvendigvis vurdert kvinnen som troverdig. Enkelte har reagert på valg av ord, de synes enkelte ord ikke er naturlige å bruke i en slik forklaring.

De kvalitative funnene peker i retning av at deltakernes beslutninger er i overensstemmelse med den instruksjonen de fikk.

Diskusjon

Denne undersøkelsen viser at stereotypier om emosjonelle uttrykk har innvirkning på jurymedlemmers vurderinger av troverdighet og skyld, og at dette fenomenet er robust i forhold til generell informasjon fra media. Videre viser eksperimentet at det er mulig å endre disse stereotypiske forestillingene ved hjelp av en konkret og relevant instruksjon. En veiledende instruksjon om å vektlegge innholdet i historien, og ignorere vitnets følelsesmessige uttrykk, førte til at deltakerne i mindre grad vektla fornærmedes emosjonelle uttrykk når de foretok sin vurdering av troverdighet. En villedende instruksjon, der deltakerne ble instruert i at følelsesmessige uttrykk var relevante for troverdighet, førte til at deltakerne brukte de emosjonelle uttrykkene som holdepunkter i sin troverdighetsvurdering. Det ble funnet at det ikke var av betydning hvorvidt instruksjonen til jurymedlemmene ble gitt før eller etter at de hadde sett fornærmedes forklaring.

Effekter av generell informasjon

En repetisjon av eksperimentet til Kaufmann et al. (2003) viste at emosjonelle uttrykks betydning for troverdighet er et stabilt fenomen som ikke har endret seg i tiden som har gått fra det opprinnelige eksperimentet ble utført. Jeg fant, i likhet med Kaufmann et al. (2003), at et vitnes troverdighet påvirkes av det emosjonelle uttrykket som fremvises. Flere av undersøkelsene til den norske forskergruppen (Wessel et al., paper submitted; Wessel et al., 2006, Dahl et al., 2006), har benyttet resultatene fra Kaufmann et al. (2003) som sammenligningsgrunnlag. På denne måten har man antatt at fenomenet ikke har endret seg i de åtte årene som har gått siden den opprinnelige undersøkelsen ble foretatt. I de senere årene har man imidlertid sett en økt fokusering på voldtektssaker i media, deriblant en eksponering av funnene fra Kaufmann et al. (2003). Dette er informasjon som kunne ha innvirket på deltakernes bevissthet rundt fenomenet. Lieberman og Arndt (2000), Kramer et al. (1990) og Kovera (2002) fant at medias eksponering av en sak hadde innvirkning på deltakernes

beslutningstaking. Min første hypotese var derfor om informasjon gjennom media kunne ha bidratt til å påvirke effekten av emosjonelle uttrykk. Når vi fikk tilsvarende resultater som Kaufmann et al. (2003), viser dette at den foreløpige eksponeringen i media ikke har bidratt til å endre den betydningen emosjonelle uttrykk har for troverdighetsvurdering. I undersøkelsene til Lieberman og Arndt (2000) og Kramer et al. (1990), fant man at medieeksponering hadde betydning for forsøkspersonenes vurderinger. I disse undersøkelsene foretok deltakerne sine vurderinger i forbindelse med at de hadde blitt eksponert for informasjon om en spesifikk sak. I min undersøkelse har jeg undersøkt hvordan generell informasjon på et globalt nivå kan innvirke på deltakerne. Det ser ut til at dette ikke er tilstrekkelig for å endre personers stereotypier om emosjonelle uttrykk. Nå er det sannsynlig at mange av deltakerne i det foreliggende eksperimentet ikke har blitt eksponert for funnene fra Kaufmann et al. (2003), og at det derfor ikke kan konkluderes med at medias eksponering ikke har hatt en effekt. Men det er lite trolig at deltakerne i mitt eksperiment ikke har blitt utsatt for den økte fokuseringen i media på voldtektssaker generelt. Det kan videre innvendes at det i begge kontrollgruppene var en nokså lavt antall deltakere (n 63 og n 66). For å få et mer fullstendig mål på hvordan informasjon gjennom media kan ha innvirkning på deltakernes responser, bør man i videre eksperimenter øke antall forsøkspersoner betraktelig. Det vil også være nødvendig å foreta nye undersøkelser etter en tid, ettersom medias fokusering på voldtektssaker fortsetter.

Effekter av en konkret instruksjon

En av hovedhypotesene i dette eksperimentet, var om det er mulig å påvirke effekten av emosjonelle uttrykk gjennom å gi forsøkspersonene en instruksjon. Undersøkelsen viste at instruksjonene førte til endrede responser. En mulig årsak til den signifikante effekten, kan være at instruksjonen i dette eksperimentet var tydelig, og at den var relevant for det aktuelle vitneavhøret. Dette fant man også i undersøkelsene til Bornstein (2004), og Brekke og Borgida (1988). Når vi finner en signifikant effekt av å gi deltakerne instruksjon, tyder dette på at det kan ha forekommet en bevisstgjøring

om betydningen av stereotypier om emosjonelle uttrykk hos deltakerne. Dette er i overensstemmelse med hva Lowery et al. (2001) fant i sin undersøkelse, der deltakerne reduserte bruken av stereotypier når de ble gjort oppmerksomme på at de skulle opptre så fordomsfrie som mulig. Greenwald & Banaji (1995), hevder at personer foretar beslutninger som de ville betraktet som uønskelige, dersom de hadde vært klar over kilden til innflytelsen på sin atferd. Gjennom instruksjonen har forsøkspersonene trolig blitt klar over den innvirkningen stereotypier kan ha på deres beslutninger. Det er også mulig at effekten vi fikk av instruksjon skyldes at deltakerne oppfyller alle de fire betingelsene som Wilson og Brekke (1994) mener må være tilstede for å endre bruk av stereotypier. Vi kan anta at deltakerne, på grunn av instruksjonen, trolig var blitt bevisste at følelsesmessige uttrykk kunne påvirke troverdighet, og i hvilken retning dette kunne forekomme. Vi kan også anta at deltakerne var motiverte, da de frivillig vervet seg til eksperimentet. Det er videre rimelig å anta at deltakerne hadde tilstrekkelige kognitive ressurser tilgjengelig for å klare å unngå feilbedømming.

En mulig forklaring på hvorfor forsøkspersonene som fikk veiledende instruksjon vurderte kvinnen i den nøytrale betingelsen som mest troverdig, er at er at dette skyldes støy. En annen mulig forklaring, er at når deltakerne blir bedt om å se bort i fra følelsesmessige uttrykk, fordi disse er irrelevante for saken, så faller troverdigheten ved alle typer følelsesuttrykk. Det ser imidlertid ut til at det er troverdigheten for den nøytrale betingelsen som har økt, snarere enn at det er troverdigheten for den triste betingelsen som har sunket.

Vi fikk signifikante effekter av emosjon og instruksjon både når vi behandlet emosjon og instruksjon som kategorier, slik det ble gjort ved toveis ANOVA, og som kvantitative variabler langs en underliggende dimensjon, slik det ble gjort i den lineære regresjonsanalysen. Det kan innvendes at det er en altfor sterk forenkling å behandle emosjon og informasjon som kvantitative variabler. I de tidligere norske undersøkelsene av emosjonelle uttrykks betydning for troverdighet (Bollingmo et al., 2008; Dahl et al., 2006; Kaufmann et al., 2003; Wessel et al., in press; Wessel et al.,

2006) har man tatt utgangspunkt i at emosjonelle uttrykk fremstår som tre kvalitativt distinkte variabler. Det er imidlertid grunn til å spørre seg om det er mest riktig å behandle emosjonelle uttrykk som tre distinkte kategorier. Det er trolig mer naturlig å tenke seg at de emosjonelle uttrykkene kan måles langs en dimensjon, ved at de er mer eller mindre kongruente med hva deltakerne sannsynligvis forventer fra en person som har vært utsatt for en voldtekt. I undersøkelsen til Ekman og Friesen (1971), viste resultatene at det eksisterer universelle oppfatninger om hvilke følelsesmessige uttrykk som passer til ulike opplevelser. Vi kan derfor tenke oss at et trist, gråtkvalt uttrykk er mer i overensstemmelse med hva man forventer fra en person som har blitt utsatt for en voldtekt, enn et nøytralt eller positivt uttrykk. Ut ifra en slik tankegang, vil et trist uttrykk vil være det mest kongruente og et positivt uttrykk vil være det minst kongruente. På samme måte kan man forstå en veiledende instruksjon, en villedende instruksjon eller ingen instruksjon som mer eller mindre korrigerende. I undersøkelsene til Salekin et al. (1995) og Heath et al. (2003), har man karakterisert de emosjonelle uttrykkene som: flat affekt, moderat affekt og høy affekt. Dette er i tråd med at emosjonelle uttrykk beveger seg fra det ene ytterpunktet til det andre langs en dimensjon. De emosjonelle uttrykkene hos den fornærmede kvinnen i min undersøkelse er noe forskjellige fra tiltaltes uttrykk i Salekin et al. (1995) og Heath et al. (2003). Tiltalte i Salekin et al. (1995) og Heath et al. (2003) uttrykker seg enten med ingen affekt, eller moderat eller høy affekt i form av gråt og tristhet. Kvinnen i min undersøkelse fremstår i en betingelse også som smilende og positiv. Dette kan imidlertid forstås som det uttrykket som i lavest grad er i overensstemmelse med deltakernes forventninger, og utelukker derfor ikke en dimensjonell tilnærming. Dersom vi måler forskjellene i forklart varians, finner vi at den lineære antagelsen forklarer 13 % av variansen i troverdighet. Ved å behandle emosjon og instruksjon som kvalitative variabler, får vi 15 % forklart varians. Forenklingen som ligger i den lineære antagelsen "koster oss" altså bare 2 % forklart varians. Det er forståelig ut i fra at verdiene også ligger på nesten rette linjer, med unntak av den nøytrale betingelsen ved veiledende instruksjon, når vi behandler emosjon om instruksjon som kvalitativt distinkte variabler. Dersom vi ikke antar en lineær sammenheng mellom emosjonelt uttrykk og troverdighet, er den eneste kilden

til feil hvorvidt personene varierer rundt gjennomsnittet. Dersom vi derimot antar en lineær sammenheng, er det to kilder til feil: Både personenes avvik rundt gjennomsnittet, og de estimerte gjennomsnittenes avvik fra de observerte. Den siste feilkilden er imidlertid svært liten, da denne forenklete modellen passer like godt for data som den mer kompliserte antagelsen, noe vi blant annet ser ved at forskjellen i forklart varians kun er 2 %. Det er altså både teoretiske og empiriske grunner til en dimensjonell tilnærming.

Resultatene som viser i hvilken grad de ulike gruppene vektla fremstilling og innhold, styrker forklaringen om at det er mulig å påvirke deltakerne gjennom en instruksjon. Forsøkspersonene i gruppen som fikk veiledende instruksjon, ble bedt om å vektlegge selve forklaringen, og se bort fra vitnets følelsesmessige uttrykk. Motsatt ble gruppen som fikk villedende informasjon fortalt at følelsesmessige uttrykk er relevant i en troverdighetsvurdering. Resultatene viste at kontrollgruppen i sin troverdighetsvurdering la like mye vekt på selve historien som måten kvinne fremstod på. Deltakerne som fikk veiledende informasjon, mente at innholdet var mer avgjørende enn fremstillingen når de foretok sin troverdighetsvurdering. Deltakerne som fikk villedende informasjon, mente at fremstillingen var mer avgjørende enn innholdet.

Vi vet at det er store forskjeller i hvordan ofre for voldtekt og andre traumer forholder seg til hendelsen (Axelsen, 1997; Cassidy, 1999; Lazaus, 1999). Det er derfor naturlig å anta at det også vil være individuelle forskjeller i hvordan et vitne forteller om en slik hendelse i et politiavhør eller i en rettssak (Wessel et al., 2006). Dersom jurymedlemmer foretar vurderinger av troverdighet basert på irrelevante faktorer, slik som vitnets emosjonelle uttrykk, vil dette kunne føre til en urettferdig bedømming i voldtektssaker. Denne undersøkelsen viser at psykologisk kunnskap om instruksjon til jurymedlemmer kan bidra til en mer rettferdig bedømming.

Kvalitative observasjoner

De kvalitative observasjonene underbygger funnene i undersøkelsen. Et stort antall deltakere ga uttrykk for at de la vekt på non verbal atferd når de vurderte troverdigheten til vitnet. Mange mente de kunne se sikre tegn på løgn, og andre mente de kunne observere non verbale tegn på troverdighet. Dette viser at det eksisterer en del myter om non verbale tegn på løgn og sannhet. Personer som arbeider innenfor politi- og rettsvesen, bør være klar over at slike stereotypier eksisterer blant det brede publikum. Dette er interessant i forhold til den diskrepansen man finner mellom Tingretten og Lagmannsretten i voldtektssaker, der jurymedlemmene i Lagmannsretten beslutter frifinnelse langt oftere enn dommere i Tingretten. Det ser ut til å være et behov for informasjon til jurymedlemmer om at et vitnes følelsesmessige uttrykk ikke kan gi oss holdepunkter for troverdighet. Denne undersøkelsen viser at dersom man gir personer informasjon i form av konkrete instruksjoner, så foretar de en mer rettferdig bedømming.

Enkelte forsøkspersoner ga uttrykk for at de følte at de ble påvirket da de fikk instruksjonen. Det er vanskelig å trekke noen konklusjoner om hvordan dette har innvirket på deltakernes responser i eksperimentet. Kawakami et al. (2005), hevder at når personer tror de blir påvirket igjennom instruksjon, kan de forsøke å motsette seg en slik påvirkning gjennom å strategisk modifisere sine responser for å korrigere for en potensiell effekt av instruksjonen. I eksperimentet utført av Kawakami et al., (2000) som er beskrevet i innledningen, viste resultatene at trening i å unngå bruk av stereotypier er mulig. Dette skjer ved at nye assosiasjoner blir automatisert, og på den måten vil nye stereotypier erstatte de gamle. I et senere eksperiment fant Kawakami et al. (2005), også at trening førte til at nye stereotypier ble lært, men dersom deltakerne var klar over at treningen var et forsøk på å påvirke responsen til en senere oppgave, uteble effekten. Når deltakerne ble forledet med andre oppgaver i mellom treningsoppgaven og oppgaven som målte stereotypier, fikk man imidlertid en effekt av trening. Det er mulig at man i vårt eksperiment ville fått enda sterkere effekter av instruksjon, dersom deltakerne ikke var bevisste at de ble forsøkt påvirket. For å

undersøke dette, er det nødvendig at instruksjonen ikke blir gitt i umiddelbar sammenheng med at deltakerne ser vitneavhøret.

Betydningen av tid

I undersøkelsen fikk vi ingen signifikante hoved- eller interaksjonseffekter av tid. Det ser derfor ut til at det ikke er av betydning om instruksjonen som blir gitt gis før eller etter at fornærmede har forklart seg. Funnene står i motsetning til Brekke og Borgidas (1988), forklaring om at når man først har dannet seg et inntrykk, er dette vanskelig å endre. Ut i fra forståelsen til Brekke og Borgida (1988), ville man i det foreliggende eksperimentet forventet en sterkere effekt av instruksjon hos de som fikk denne før, i forhold til de deltakerne som fikk instruksjonen etter å ha sett vitneforklaringen. Funnene støtter forklaringen til Wyer jr & Budesheim (1987) om at det er mulig å endre oppfatning av en person etter at man først har dannet seg et inntrykk av vedkommende. De to betingelsene før og etter ble i eksperimentet lagt til umiddelbart før og umiddelbart etter vitneforklaringen, fordi det på denne måten ble mer i overensstemmelse med hva som er praksis i en reell rettssak. Det er mulig vi ville fått en effekt av tid dersom vi hadde målt de to betingelsene før og etter med en større forskjell i tid. Man kunne gitt halvparten av deltakerne informasjon om betydningen av emosjonelle uttrykk for eksempel en uke i forkant av eksperimentet, og den andre halvparten kunne fått denne informasjonen en stund etter at de hadde sett vitneavhøret. På denne måten ville forsøkspersonene fått mulighet til å bearbeide vitneavhøret før de svarte på spørreskjemaet. Det ville også være interessant å måle deltakernes stereotypiske forestillinger en lengre tid etter eksperimentet, for å undersøke om stereotypier om emosjonelle uttrykk blir varig endret som følge av en instruksjon. Det er mulig at deltakernes responser ikke er gjennomarbeidede vurderinger, men mer umiddelbare responser på en instruksjon. En ny undersøkelse av de samme deltakerne etter en viss tid kunne gitt oss svar på dette spørsmålet.

Økologisk validitet

I denne undersøkelsen var forsøkspersonene studenter ved Universitetet i Oslo. Det kan innvendes at studentene ikke er faktiske jurymedlemmer. Studier av jurymedlemmers beslutningstaking blir ofte kritisert for å mangle økologisk validitet, fordi man benytter studenter og simulerer en jurysituasjon (Lieberman & Sales, 2000). Det er imidlertid sannsynlig at man ville fått de samme resultatene dersom undersøkelsen ble foretatt på jurymedlemmer. Bornstein (1999), har sett på et utvalg studier av jurymedlemmers beslutningstaking, og fant at når man sammenligner college studenter og mer representative utvalg av faktiske jurymedlemmer, finner man sjelden signifikante forskjeller. Det kan også innvendes at eksperimentator er student, og ikke et reelt ekspertvitne. Et spørsmål som da blir naturlig å stille seg, er hvorvidt en ekspert i vitnepsykologi ville hatt en større innflytelse på deltakerne. Forsøkspersonene ble ikke informert om eksperimentators bakgrunn. Enkelte av deltakerne spurte imidlertid eksperimentator direkte om bakgrunn da de vervet seg til eksperimentet, og disse fikk svar på spørsmålet. En av deltakerne i vår undersøkelse uttrykte: ”Du studerer jo psykologi, så jeg antok at det du sa var riktig”. Denne uttalelsen kan gi inntrykk av at eksperimentator hadde en påvirkning på forsøkspersonene i kraft av å være psykologistudent. Bornstein (2004), undersøkte ulike ekspertvitners innflytelse når de forklarte seg om generelle og konkrete funn. Ekspertvitnene var enten psykologer, eller de representerte andre profesjoner. Resultatene fra undersøkelsen viste både ekspertvitneforklaringer fra psykologer og andre påvirker juryen. Det avgjørende var ikke profesjonen til ekspertvitnet, men hvorvidt informasjonen fra ekspertvitnet var konkret eller generell. Ut i fra dette funnet kan man anta at bakgrunnen til eksperimentator i vår undersøkelse ikke hadde en avgjørende betydning for resultatene.

Et viktig moment i undersøkelsen er at deltakerne ikke hadde anledning til å diskutere saken. Meissner et al. (2003) fant at effekten av vektlegging av egne følelser falt bort da jurymedlemmene diskuterte saken med hverandre. Videre viste eksperimentet til Dahl et al. (2006) at da jurymedlemmene diskuterte saken med hverandre, ble

troverdigheten til fornærmede ikke påvirket av det emosjonelle uttrykket hun viste. Dette viser at den effekten av emosjonelle uttrykk for troverdighet som vi fant hos kontrollgruppen i vår undersøkelse, trolig kan bli nøytralisert i en reell jursituasjon, der medlemmene har anledning til å diskutere saken. Dersom jurymedlemmene hadde fått mulighet til å diskutere saken etter å ha fått en instruksjon, er det imidlertid allikevel mulig at vi ville fått de samme resultatene. Dahl et al. (2006), stilte i etterkant av sitt eksperiment spørsmål til sine forsøkspersoner. Svarene på disse spørsmålene indikerte at deltakerne ofte var uenige i troverdighetsvurderingen av fornærmede. Ut i fra denne observasjonen, samt studier som viser at stereotypier og fordommer ofte nøytraliseres ved gruppediskusjoner (Meyers, 1993), konkluderer Dahl et al. (2006), med at deltakerne gjennom gruppediskusjoner trolig blir mer oppmerksomme på sine egne, tidligere ikke-bevisste, reaksjoner. Instruksjonen som ble gitt i vårt eksperiment, er annen måte å bevisstgjøre deltakerne på om stereotypier.

Oppsummering og konklusjon

Denne oppgaven har vært konsentrert om vitnepsykologisk forskning og ikke-bevisste sosiale stereotypier. Innledningsvis ble forskning om stereotypier presentert. Fokus ble holdt rundt hva vitnepsykologisk forskning har funnet i forhold til stereotypier om emosjonelle uttrykk. Lite forskning har blitt gjort om hvordan jurymedlemmer og andre lar seg påvirke av vitnes følelsesmessige uttrykk, men en norsk forskergruppe ved Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo, har foretatt flere undersøkelser på dette området. Det var for det første interessant om grunnfenomenet som har vært utgangspunkt for denne forskningen fortsatt eksisterer, eller om informasjon fra media kan ha innvirket på det brede publikum. Forskning som har vurdert medias innflytelse på jurymedlemmer ble nevnt. Videre var det ønskelig å undersøke om konkrete intervensjoner kunne endre på den effekten emosjonelle uttrykk har. Det var da nødvendig å se nærmere på hva som er funnet i forskningen i forhold til endring av stereotypier. Instruksjoner og ekspertvitneforklaringer er to måter som det er mulig å intervenere på ovenfor jurymedlemmer. Forskning fra dette området ble presentert. Funn fra eksperimenter som har undersøkt slike intervensjoner, har vist at instruksjonens innhold, samt tidspunktet for når instruksjonen blir gitt, kan være avgjørende for utfallet.

Resultatene fra undersøkelsen viste at betydningen av emosjonelle uttrykk er et robust fenomen. Gjennom å gi deltakerne en konkret og relevant instruksjon, kunne man imidlertid endre på den betydningen som stereotypier om emosjonelle uttrykk har. Tidspunktet for når instruksjonen ble gitt, viste seg å ikke være av betydning. Undersøkelsen gir oss noen holdepunkter for å si hva som påvirker jurymedlemmer når de skal foreta sine beslutninger. Videre undersøkelser i forhold til tid, vil gi ytterligere informasjon om hvor vedvarende en endring av stereotypier kan være. Det vil også være nødvendig å undersøke instruksjoners betydning i en mer reell jursituasjon, der medlemmene har anledning til å diskutere saken med hverandre. Videre vil det være spennende å måle betydningen av vitners emosjonelle uttrykk,

samt effekter av instruksjon, dersom jurymedlemmene får se både den fornærmede og den tiltaltes forklaring, slik det er i en reell rettssak.

Kildeliste

- Amodio, D. M. & Devine, P. G. (2006). Stereotyping and Evaluation in Implicit Race Bias: Evidence for Independent Constructs and Unique Effects on Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, (4), 652 – 661.
- Axelsen, E. D. (1997). *Symptomet som ressurs. Psykiske problemer og psykoterapi*. Fagernes: Pax Forlag.
- Baddeley, A. D. & Hitch, G. (1993). The Recency Effect: Implicit Learning with Explicit Retrieval? *Memory & Cognition*, 21, (2), 146 – 155.
- Bollingmo, G. C, Wessel, E. O., Eilertsen, D. E. & Magnussen, S. (2008). Credibility of the emotional witness: A study of ratings by Police Investigators. *Psychology, Crime and Law*, 14, (1), 29 – 40.
- Bornstein, B. H. (2004): The Impact of Different Types of Expert Scientific Testimony on Mock Jurors' Liability Verdicts. *Psychology, Crime & Law*, 10, 429 – 446.
- Bornstein, B. H. (1999). The Ecological Validity of Jury Simulations: Is the Jury Still Out? *Law and Human Behavior*, 23, 75 – 91.
- Brekke, N. & Borgida, E. (1988). Expert Psychological Testimony in Rape Trials: A Social-Cognitive Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55 (3), 372 – 386.
- Banaji, M. R. & Greenwald, A. G. (1995). Implicit Gender Stereotyping in Judgement of Fame. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 181 – 198.
- Cassidy, T. (1999). *Stress, cognition and health*. Routledge, PA: Taylor & Francis.

-
- Dahl, J., Enemo, I., Drevland, G.C.B, Wessel, E., Eilertsen, D. E. & Magnussen, S. (2007). Displayed emotions and witness credibility: A comparison of judgements by individuals and mock- juries. *Applied Cognitive Psychology*, 21, 1145 – 1155.
- Devine, P. G., Plant, E. A, Amodio, D. M, Harmon-Jones, E & Vance, S. L. (2002). The regulation of explicit and implicit race bias: The role of motivations to respond without prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82 (5), 835 – 848.
- Devine, P. G. (1989). Stereotype and Prejudice: Their automatic and Controlled Components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, (1), 5 – 18.
- Ekman, P. & Friesen, W. V. (1971). Constants across cultures in the face and emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17, (2), 124 – 129.
- Epstein, S., Lipson, A., Holstein, C. & Huh, E. (1992). Irrational Reactions to Negative Outcomes: Evidence for Two Conceptual Systems. *Journal of personality and Social Psychology*, 62, (2), 328 – 339.
- Fiske, S. T. (2004). *Social Beings. A core motives approach to social psychology*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Greenwald, A. G. & Banaji, M. R. (1995). Implicit Social Cognition: Attitudes, Self – Esteem, and Stereotypes. *Psychological Review*, 102, 4 – 27.
- Heath, W. P., Grannemann, B. D., & Peacock, M., A. (2004). How the Defendant's Emotion Level Affects Mock Jurors' Decisions When Presentation Mode and Evidence Strength Are Varied. *Journal of Applied Social Psychology*, 34, 624 – 664.

- Kaufmann, G., Drevland, G. C. B., Wessel, E., Overskeid, G. & Magnussen, S. (2003). The importance of being earnest: Displayed emotions and witness credibility. *Applied Cognitive Psychology*, 17, 21-34.
- Kawakami, K., Dovidio, J. F. & van Kamp, S. (2005). Kicking the habit: Effects of non stereotopic association training and correction processes on hiring decisions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 68 – 75.
- Kawakami, K., Moll, J., Hermsen, S., Dovidio, J. F. & Russin, A. (2000). Just Say No (to Stereotyping): Effects of Training in the Negation of Stereotypic Associations on Stereotype Activation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 871 – 888.
- Kirouac, G. & Hess, U. (1999). Group membership and the decoding of nonverbal behaviour. I P. Phillipot, R. S. Feldman & E. J. Coats (Red.), *The Social context of nonverbal behaviour* (s.182 – 213). New York: Cambridge University Press.
- Kolsrud, K. (2005, 23 august). Flest frifinnelser i voldtektssaker. *Aftenposten*, s. 2-3.
- Kovera, M. B. (2002). The Effects of General Pretrial Publicity on Juror Decisions: An Examination of Moderators and Mediating Mechanisms. *Law and Human Behavior*, 26 (1), 43 – 72.
- Kramer, G. P., Kerr, N. L. & Carroll, J. S. (1990). Pretrial Publicity, Judicial Remedies, and Jury Bias. *Law and Human Behavior*, 14 (5), 409- 438.
- Kunda, Z. & Spencer, S. J. (2003). When Do Stereotypes Come to Mind and When Do They Color Judgement? A Goal-Based Theoretical Framework for Stereotype Activation and Application. *Psychological Bulletin*, 129, 522 – 544.

-
- Kupperbusch, C., Matsumoto, D., Kooken, K., Loewinger, S., Uchida, H., Wilson-Cohn et al. (1999). Cultural Influences on nonverbal expressions of emotion. I P. Phillipot, R. S. Feldman & E. J. Coats (Red.), *The Social context of nonverbal behavior* (s. 17 – 44). New York: Cambridge University Press.
- Lazarus, R. S. (1999). *Stress and emotion; a new synthesis*. London: Springer.
- Lieberman, J. D. (2002). Head Over the Heart or Heart over the Head? Cognitive Experiential Self-Theory and Extralegal Heuristics in Juror Decision Making. *Journal of Applied Social Psychology*, 32 (12), 2526 – 2553.
- Lieberman, J. D. & Arndt, J. (2000). Understanding the Limits of Limiting Instructions. Social Psychological Explanations for the Failure of Instructions to Disregard Pretrial Publicity and Other Inadmissible Evidence. *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 677 – 711.
- Lieberman, J. D & Sales, B. D. (2000). Jury Instructions. Past, Present & Future. *Psychology, Public Policy and Law*, 6, 587 – 590.
- Lowery, B. S., Hardin, C. D. & Sinclair, S. (2001). Social Influence Effects on Automatic Racial Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, (5), 842 – 855.
- Meyers, D. G. (1993). *Social Psychology* (4. utg.). London: McGraw-Hill.
- Meissner, C. A., Brigham, J. C & Pfeifer, J. E. (2003). Jury Nullification: The Influence of Judicial Instruction on the Relationship Between Attitudes and Juridic Decision-Making. *Basic and Applied Socil Psychology*, 25, 243 – 254.
- Penrod, S. & Cutler, B. (1995). Witness Confidence and Witness Accuracy: Assesing Their Forensic Relation. *Psychology, Public Policy, and Law*, 4, 817 – 845.
- Salekin, R. T., Ogloff, J. R. P., McFarland, C., & Rogers, R. (1995). Influencing Jurors' Perceptions of Guilt: Expression of Emotionality During Testimony. *Behavioral Sciences and the Law*, 13, 293 – 305.

- Schubert, T. W. & Häfner, M. (2003). Contrast from social stereotypes in automatic behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39, 577 – 584.
- Sommers, S. R. & Ellsworth, P. C. (2000). Race in the Courtroom: Perceptions of Guilt and Dispositional Attributions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1367 – 1379.
- Thornton, B. (1977). Effect of Rape Victims Attractiveness in a Jury Simulation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3, 666-669.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1974). Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185, [online] (4157), 1124 – 1131.
- Vrij, A. (1997). Wearing black clothes: The Impact of Offenders' and Suspects' Clothing on Impression Formation. *Applied Cognitive Psychology*, 11, 47 – 53.
- Wessel, E. M, Drevland, G. C. B., Eilertsen, D. E. & Magnussen, S. (2006). Credibility of the emotional witness: A study by court judges. *Law and Human Behavior*, 2, 221 – 230.
- Wessel, E.M., Drevland, G. C. B., Sønsteby, C., Nielsen, L. M., Eilertsen, D. E. & Magnussen, S. (submitted for publication). Perceived credibility of the emotional offender.
- Wilson, T.D. & Brekke, N. (1994). Mental Contamination and Mental Correction: Unwanted Influences on Judgements and Evaluations. *Psychology Bulletin*, 11, 117 – 142.
- Wyer Jr., R. S. & Budesheim, T. L. (1987). Person Memory and Judgements: The Impact of Information That One Is Told to Disregard. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 14 – 29.

Appendix/vedlegg

VEDLEGG 1

PSYKOLOGISK INSTITUTT HØSTEN 2007

PROSJEKT I VITNEPSYKOLOGI

Undertegnede gjennomfører for tiden et forskningsarbeid som en del av et doktorgradsprosjekt i vitnepsykologi ved psykologisk institutt. Jeg søker etter forsøkspersoner for deltagelse i prosjektet i løpet av høsten 2007 og våren 2008. Du vil i forsøket bli bedt om å vurdere en vitneforklaring fra en sak hvor spørsmålet er om det har skjedd en voldtekt eller ikke. Vurderingen du skal foreta gjennomføres ved at du besvarer et spørreskjema.

Spørreskjemaet er anonymt. Det skal kun oppgis alder og kjønn.

Hele forsøket vil vare ca. 15 - 30 min, og det vil foregå i Harriet Holters hus. Det vil bli merket med "eksperiment i vitnepsykologi".

Dersom det skulle oppstå problemer i forhold til avtalt tidspunkt, vennligst kontakt:

Yvonne L. Sandvold, tlf: 908 55550.

INFORMASJON OM FORSØK I VITNEPSYKOLOGI

Du vil i dette forsøket bli bedt om å vurdere et videoutdrag fra en vitneforklaring til en fornærmet. Utdraget fra vitneforklaringen er fra en sak hvor spørsmålet er om det har skjedd voldtekt eller ikke. Vurderingen du skal foreta gjennomføres ved at du besvarer et spørreskjema.

Dette er en anonym undersøkelse. Spørreskjemaet vil kun inneholde kjønn og alder. Det betyr at ingen data kan spores tilbake til din person.

Du vil til enhver tid ha mulighet til å trekke deg fra forsøket om ønskelig. Hele forsøket vil vare ca. 15 - 30 min

SAMTYKKE ERKLÆRING

Jeg er kjent med den ovennevnte informasjon, og ønsker å delta i forsøket i vitnepsykologi ved psykologisk institutt.

Dato_____

Signatur_____

VEDLEGG 3a**INFORMASJON OM GJENNOMFØRT FORSØK I VITNEPSYKOLOGI**

Du har i dette forsøket sett en vitneforklaring på video, og besvart et spørreskjema. Av hensyn til forsøkets art ble denne vitneforklaringen presentert som autentisk. Vi vil derfor bl.a. av hensyn til kvinnen på videoen, informere om at kvinnen er skuespiller, og at vitneforklaringen er oppdiktet.

Dette forskningsprosjektet vil inkludere mange forsøkspersoner. Det er nødvendig for forsøket at vitneforklaringen fremstår som reell. For at dette skal være mulig, er det viktig at du ikke forteller om forsøkets innhold og karakter til andre mens datainnsamlingen pågår.

Vi ønsker derfor en erklæring fra deg om at du ikke viderebringer informasjon om forsøket til andre i datainnsamlingsperioden.

TAUSHETSERKLÆRING

Jeg vil med dette erklære at jeg ikke skal videreformidle noe informasjon om dette forsøket til andre mens datainnsamlingen pågår, dvs. ut våren 2008.

Dato_____ Signatur_____

Vi vil med dette takke for din deltagelse i dette forskningsprosjektet. Ditt bidrag har vært viktig for oss.

Vennlig hilsen

Yvonne L. Sandvold

Guri Bollingmo Drevland

Ellen Wessel

INFORMASJON OM GJENNOMFØRT FORSØK I VITNEPSYKOLOGI

Du har i dette forsøket sett en vitneforklaring på video, og besvart et spørreskjema. Av hensyn til forsøkets art ble denne vitneforklaringen presentert som autentisk. Vi vil derfor bl.a. av hensyn til kvinnen på videoen, informere om at kvinnen er skuespiller, og at vitneforklaringen er oppdiktet. Informasjonen du fikk om betydningen av emosjonelle uttrykk, var villedende.

Dette forskningsprosjektet vil inkludere mange forsøkspersoner. Det er nødvendig for forsøket at vitneforklaringen fremstår som reell. For at dette skal være mulig, er det viktig at du ikke forteller om forsøkets innhold og karakter til andre mens datainnsamlingen pågår.

Vi ønsker derfor en erklæring fra deg om at du ikke viderebringer informasjon om forsøket til andre i datainnsamlingsperioden.

TAUSHETSERKLÆRING

Jeg vil med dette erklære at jeg ikke skal videreformidle noe informasjon om dette forsøket til andre mens datainnsamlingen pågår, dvs. ut våren 2008.

Dato_____ Signatur_____

Vi vil med dette takke for din deltagelse i dette forskningsprosjektet. Ditt bidrag har vært viktig for oss.

Vennlig hilsen

Yvonne L. Sandvold

Guri Bollingmo Drevland

Ellen Wessel